

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Ridder, J.M. den

Citation

Ridder, J. M. den. (2014, November 12). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29715> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ridder, Jozefina Maria (Josje) den

Title: Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Issue Date: 2014-11-12

3 Eensgezindheid en verdeeldheid binnen partijen¹

In dit hoofdstuk brengen we de mate en aard van onderlinge eensgezindheid van partijleden in kaart. We onderzoeken hoe eensgezind leden van dezelfde partij zijn en wat oorzaken en gevolgen zijn van eventuele verdeeldheid. Na een paragraaf waarin het belang van het vraagstuk van interne eensgezindheid wordt uitgewerkt en de onderzoeksvragen aan bod komen, volgt het empirische gedeelte van dit hoofdstuk dat bestaat uit drie delen. In het eerste deel (paragraaf 3.2) kijken we hoe eensgezind partijen zijn en of er verschillen zijn in de mate van eensgezindheid tussen partijen en vraagstukken. In het tweede deel (paragraaf 3.3) verplaatsen we het perspectief van de partij als geheel naar de individuele leden. Kunnen we, ten aanzien van vraagstukken waarover weinig eensgezindheid bestaat, groepen leden onderscheiden die er een uiteenlopende mening op na houden? Zijn er binnen partijen tendenties of richtingen te onderscheiden? In het derde deel (paragraaf 3.4) bekijken we interne eensgezindheid door de ogen van partijleden. Er is aandacht voor de vraag of leden zelf de indruk hebben dat hun eigen mening afwijkt van die van de rest van de partij en of die indruk samenhangt met iemands tevredenheid en activisme. In paragraaf 3.5 komen we terug op de centrale vraag van dit hoofdstuk.

3.1 Vragen over eensgezindheid en verdeeldheid binnen partijen

De mate en aard van eensgezindheid of verdeeldheid onder leden is om drie redenen een relevant object van onderzoek.

¹ Delen van dit hoofdstuk zijn – in goeddeels andere vorm – eerder verschenen (zie Den Ridder et al. 2010a). Koole et al. (2015, te verschijnen) bevat een analyse van eensgezindheid en verdeeldheid onder PvdA-leden.

3.1.1 Eensgezindheid vanuit electoraal, organisatorisch en bestuurlijk perspectief

Een eerste reden om de eensgezindheid onder leden in kaart te brengen, is dat eensgezindheid wenselijk is voor het functioneren van de representatieve partijendemocratie. Eensgezinde partijen dragen bij aan electorale competitie, hebben minder organisatorische problemen en zijn in staat hun opvattingen om te zetten in beleid.

Westerse democratieën zijn pluralistische democratieën, waarin partijen concurreren om de stemmen van kiezers. Om deze competitie mogelijk te maken, moeten partijen idealiter onderscheidende en herkenbare posities innemen. Daarvoor is een zekere mate van eensgezindheid binnen partijen nodig (vgl. o.a. Kitschelt en Smyth 2002: 1229). Om herkenbaar te zijn, moeten partijen zorgen dat kiezers niet al te veel tegenstrijdige signalen opvangen over de positie van de partij. Het aanbieden van duidelijke keuzes (na een proces van afwegen en ordenen van belangen) wordt gezien als een belangrijke functie van politieke partijen (zie ook paragraaf 1.2.1).

Een zekere mate van interne eensgezindheid is dan ook een belangrijke voorwaarde voor het functioneren van partijen als schakel tussen kiezers en gekozenen. Wanneer kiezers de indruk krijgen van een intern verdeelde partij, vergroot dat hun onzekerheid over de inhoudelijke positie van die partij en de koers die de namens de partij verkozenen zullen volgen. Interne verdeeldheid kan een negatieve invloed hebben op de electorale aantrekkingskracht van een partij (Adams et al. 2006: 515; Clark 2009: 121). Het is “a commonplace that party discord will be punished at the polls” (Bell en Shaw 1994a: 1). Als interne verdeeldheid leidt tot openlijke conflicten kunnen kiezers het idee krijgen dat een partij meer bezig is met interne ruzies dan met de belangen van het land of het electoraat (Aylott 2002: 455). Hoewel partijen voorafgaand aan verkiezingen intern debat zullen voeren over de kandidaten en het verkiezingsprogramma, is het noodzakelijk dat een partij na afloop van alle discussies eensgezind naar buiten treedt (Heidar 1994b: 96).

Partijen die verdeeld zijn lopen daarnaast het risico dat leden minder actief worden of hun lidmaatschap opzeggen (Gallagher en Marsh 2002: 173; Adams et al. 2006: 515). Interne fragmentatie bemoeilijkt tevens de besluitvorming in partijen en de vaststelling van coherente beleidsvoorstellen, en beperkt hun regulerend en sturend vermogen (Whiteley en Seyd 2002: 94; Webb 2002: 11; Tromp 2004: 308; Boucek 2009: 473). Na verkiezingen wordt van partijen eensgezindheid verwacht om opvattingen effectief om te zetten in beleid (o.a. Pierce 1999: 9; Dalton en Wattenberg 2000b: 4). Interne strubbelingen en verdeeldheid kunnen in meerpartijenstelsels waarin coalities moeten worden gevormd een negatief effect hebben op het vermogen om deel te nemen aan een regering (Niedermayer 1984: 216; Laver en Schofield 1998: 16; Bäck 2008: 84). Een intern (ernstig) verdeelde partij is aldus niet slechts vanuit electoraal perspectief een zwakke schakel in de democratische keten, maar ook vanuit organisatorisch en bestuurlijk perspectief (zie ook Katz 1980: 3). Stark (1996: 125) ziet interne eensgezindheid dan ook als een fundamentele voorwaarde voor het verwezenlijken van andere partijdoelen, zoals het winnen van verkiezingen en het implementeren van beleid.

3.1.2 Vragen over de eensgezindheid in hedendaagse politieke partijen

Een tweede reden waarom onderzoek naar de mate en aard van eensgezindheid onder leden van partijen relevant is, komt voort uit de literatuur over partijen en de politieke praktijk. Zowel die literatuur als de praktijk geven aanleiding tot de vraag in hoeverre partijen bestaan uit mensen met gemeenschappelijke opvattingen over uiteenlopende kwesties.

Politieke partijen: coalitie van gelijkgezinden of van uiteenlopende stromingen

In hoofdstuk 1 zagen we dat diverse auteurs van oudsher interne inhoudelijke eensgezindheid zien als een wezenskenmerk van partijen. Zo definieert Burke een partij als “a body of men united (...) upon some particular principle in which they all agreed” (geciteerd in White 2006: 6) en ziet Downs (1957: 25) een partij als een team “whose members agree on all their goals instead of on just part of them”. Michels (1962 [1915]: 341) merkt op: “the term ‘party’ presupposes that among the individual components of the party there should exist an harmonious direction of wills towards identical objectives and practical aims”.

In de praktijk zal een toestand van volledige homogeniteit niet worden bereikt. Partijen zijn doorgaans allianties van verschillende groeperingen of facties (o.a. Eldersveld 1964: 1; Panebianco 1988; Sartori 1976: 64). Dat zal te meer het geval zijn in tweepartijssystemen, waarin partijen veelal grote, brede coalities zijn (Epstein 1980 [1967]: 351), maar ook in meerpartijstelsels kunnen partijen meerdere stromingen herbergen (Arter 1994: 71).²

Kortom, terwijl sommige auteurs partijen beschouwen als een coalitie van gelijkgezinden, wijzen andere erop dat er in de praktijk sprake zal zijn van uiteenlopende stromingen. Dit roept de op basis van het ledenonderzoek te beantwoorden vraag op of hedendaagse Nederlandse partijen zich laten typeren als coalities van gelijkgezinden of getypeerd kunnen worden als coalities van uiteenlopende stromingen.

Debat over aard van ledenpartijen: hoe intern homogeen zijn hedendaagse partijen?

In de literatuur over partijmodellen speelt een gedeeld gedachtegoed en interne homogeniteit een rol bij de typering van partijen (o.a. Krouwel 2006). Massapartijen komen op voor een bepaald segment van de bevolking vanuit een onderliggende maatschappijvisie (Katz en Mair 1995: 7). Zoals we in hoofdstuk 1 zagen, beschrijven diverse auteurs vanaf de jaren vijftig van de 20^e eeuw een transformatie van massapartijen naar andere partijvormen, waarin ideologie en een gemeenschappelijk gedachtegoed een minder centrale plaats innemen. De opvattingen en standpunten van partijen zouden niet meer teruggaan op een overkoepelend wereldbeeld; denk aan de uitspraak dat verkiezingsprogramma's “slechts in verband staan door de nietjes die de bladzijden bijeenhouden”

2 Al kunnen we verwachten dat de interne diversiteit in meerpartijstelsel kleiner is, omdat het aanbod van partijen groter is en er bij een te groot verschil een nieuwe partij kan worden opgericht of een overstap kan worden gemaakt.

(Tromp 2001: 544). Dit suggereert dat een gemeenschappelijke, gedeelde ideologie voor partijen en daarmee partijleden van minder belang is en het ledenbestand inhoudelijk minder homogeen zal zijn.

De veranderende rol van ideologie heeft ook implicaties voor de interne homogeniteit van partijen. Door het ontbreken van een gedeeld maatschappijbeeld zullen leden, zeker bij nieuwe of specifieke vraagstukken, minder eenvoudig vanuit dezelfde ideologie redenerend bij hetzelfde standpunt uitkomen. Voor mensen die lid worden van een partij uit eigenbelang zou een gedeelde ideologie toch al minder belangrijk zijn. En als gevolg van het feit dat partijen zich minder op een specifieke achterban richten (Koole 1992: 381), hebben leden niet alleen bij aanvang van hun lidmaatschap meer uiteenlopende opvattingen, die opvattingen blijven ook meer divers door de meer individuele beleving van het partijlidmaatschap³ en de afgenomen rol van socialisatie binnen partijen (Ignazi et al. 2005: 24).

Er zijn echter redenen om te veronderstellen dat partijen toch nog steeds coalities van gelijkgezinden zijn. In hoofdstuk 2 zagen we dat de meeste leden wel degelijk ideologisch gemotiveerd zijn. Bovendien zagen we dat de achtergronden van partijleden relatief homogeen zijn, wat – als achtergronden en opvattingen althans met elkaar samenhangen – zou kunnen wijzen op inhoudelijke homogeniteit en eensgezindheid binnen partijen.

Kortom, de literatuur over partijmodellen en ontwikkelingen binnen ledenpartijen roept de vraag op in hoeverre partijen worden gekenmerkt door een achterban met eensgezinde opvattingen over uiteenlopende politieke kwesties. Geldt die inhoudelijke eensgezindheid voor alle kwesties of niet? Het antwoord op deze vragen geeft inzicht in de aard van hedendaagse politieke partijen: “It is an empirical question whether parties or other collectivities are unified or not; it is not a question resolved by assumption” (Andeweg 2011: 41).

Verwachtingen over interne verdeeldheid door de opkomst van een nieuwe conflictdimensie
 Waar de politieke ruimte tot en met de jaren negentig van de 20^e eeuw kon worden beschreven en geduid aan de hand van een sociaaleconomische en confessionele dimensie (zie o.a. Irwin en Van Holsteyn 1997: 94), is sinds 2002 het belang toegenomen van een derde tegenstelling, die samenhangt met vraagstukken over integratie en Europese eenwording (Andeweg en Irwin 2009: 119)⁴ en wordt aangeduid als de culturele dimensie (o.a. Aarts en Thomassen 2008; Pellikaan et al. 2003, 2007). De partijkeuze van kiezers zou in grotere mate dan voorheen worden bepaald door vraagstukken die samenhangen met deze nieuwe dimensie (o.a. Rosema et al. 2007: 175-180; Van der Brug en Van Spanje 2008: 327) en er ontstaan (nieuwe) partijen die zich vooral op deze vraagstukken profileren.⁵

3 Het lidmaatschap is dan vooral een uitdrukking van een individuele en niet van een collectieve identiteit.

4 Het bestaan van deze tegenstelling, toen in termen van autoritair versus liberaal, werd overigens al eerder door Middendorp gesignaleerd (zie o.a. Middendorp 1978, 1991).

5 Hoewel we deze vraagstukken beschouwen als een manifestatie van een *nieuwe* conflictdimensie, zijn de vraagstukken van integratie en Europese eenwording zelf niet nieuw. De opkomst of althans manifestatie van de nieuwe dimensie wordt veelal gesitueerd in 2002, omdat toen de

Deze ontwikkeling doet zich niet alleen in Nederland voor (zie Safran 2009: 548). Kriesi et al. (2006, 2008) beschrijven de opkomst van deze tegenstelling in tal van West-Europese landen. Centraal in hun onderzoek is de vraag hoe partijen zich positioneren op deze nieuwe dimensie. Eén van hun veronderstellingen daarbij is dat gevestigde politieke partijen intern verdeeld zijn over thema's die samenhangen met deze dimensie, zoals Europese eenwording, integratie en immigratie (Kriesi et al. 2008: 15, vgl. ook Boucek 2009: 474). Dat zou zo zijn, omdat gevestigde partijen de nieuwe thema's moeilijk kunnen inpassen in hun gedachtegoed, dat voortkomt uit maatschappelijke tegenstellingen uit het begin van de 20e eeuw. Zo voorspelt Bosma, Kamerlid namens de PVV, dat traditionele partijen als CDA, PvdA de VVD verdeeld raken over de multiculturele samenleving: "Binnen die partijen bestaan duidelijk herkenbare kampen, die met elkaar in één partij blijken te zitten omdat die partijen (of hun voorgangers) zich honderd jaren geleden hebben gevormd op de issues van toen" (Bosma 2010a: 132). Kriesi et al. (2008: 17) verwachten dat het interne conflict binnen gevestigde partijen over vraagstukken die samenhangen met de nieuwe dimensie zal intensiveren.

De stelling dat gevestigde partijen intern verdeeld zijn over vraagstukken die samenhangen met de nieuwe dimensie, is echter nauwelijks onderzocht. Hoewel er signalen zijn dat partijen verdeeld zijn over vraagstukken die samenhangen met de culturele dimensie (waarover hieronder meer), is er nauwelijks systematisch onderzoek uitgevoerd om in kaart te brengen in welke mate partijen en hun leden verdeeld zijn, over welke vraagstukken men verdeeld is, wie er precies verdeeld zijn en of de verdeeldheid in alle gevestigde partijen hetzelfde van aard en omvang is. "Despite its clear substantive importance, the theme of intra-party dissent has managed to skirt scholarly attention" (Edwards 2007: 1).

Tekenen van verdeeldheid in de politieke praktijk

Ook de talrijke tekenen van interne verdeeldheid in de politieke praktijk geven aanleiding tot vragen over de mate en aard van eensgezindheid onder partijleden. Het wellicht meest sprekende recente voorbeeld van verdeeldheid is de verdeeldheid die in 2006 aan het licht kwam in de VVD tijdens de lijsttrekkersverkiezingen (zie o.a. Van Praag 2008). Daar leken zich een liberale stroming van Mark Rutte en een conservatieve stroming van Rita Verdonk te manifesteren. Dat Rutte de strijd onder partijleden nipt won, waarna Verdonk erin slaagde als nummer twee op de kandidatenlijst bij de Kamerverkiezingen meer stemmen dan de lijsttrekker te halen, bevorderde de indruk van eenheid niet. In de toespraak naar aanleiding van haar persoonlijke succes sprak Verdonk over "steun voor de lijn die ik heb ingezet" en over kiezers die "hebben gezegd: wij willen die koers-Verdonk, wij kiezen dáárvoor" (zie Valk 2006). Het gebrek aan eenheid werd door de VVD

eerste verkiezing plaatsvond waarbij de integratie van allochtonen een verkiezingsthema was en opvattingen daarover een rol speelden bij het stemgedrag (Andeweg en Irwin 2009: 114-119). Het 'nieuwe' heeft dan ook primair betrekking op de betekenis voor stemgedrag en de ordening van het politieke speelveld.

in een evaluatie van de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 aangevoerd als de belangrijkste oorzaak van het slechte verkiezingsresultaat (Van Praag 2008: 135).

Ook in andere partijen zijn er signalen van een gebrek aan eensgezindheid. Zo toonde het CDA zich in 2010 en 2011 verdeeld over het thema integratie. Op een congres in oktober 2010 bleken leden sterk van mening te verschillen over de vraag of hun partij moest toetreden tot een kabinet met gedoogsteun van de PVV, vooral vanwege de opvattingen van die laatste partij over integratie en immigratie (zie o.a. Staal en Rijlaarsdam 2010; Staps en Stokmans 2010). In 2011 kwam opnieuw verdeeldheid aan het licht, nu over de vraag of de Angolese asielzoeker Mauro Manuel een verblijfsvergunning moest krijgen: “weer, net als een jaar geleden tijdens de kabinetsformatie, volgt er een moeilijk partijcongres waarop de verdeeldheid van het CDA pijnlijk zichtbaar zal worden” (Staps en Stokmans 2011). De gedoogsteun van de PVV bleef het CDA trouwens verdelen. Begin 2012 lieten Limburgse CDA’ers optekenen dat er een splitsing van de partij dreigde in een linkse en meer conservatieve variant (Hendrickx en Veldhuijzen 2012).⁶ Net als bij de VVD in 2006, verklaarde een evaluatiecommissie van het CDA in 2012 de verkiezingsnederlaag uit een gebrek aan interne eensgezindheid (CDA 2012b).

Bij de PvdA komt de verdeeldheid onder leden ook zo nu en dan in het nieuws. Leden toonden zich in de winter van 2008 op 2009 bijvoorbeeld verdeeld over integratie, toen er werd gediscussieerd over een door het partijbestuur opgestelde ‘integratienota’ (zie *Socialisme & Democratie*, jg. 66/1-2, 2009). In 2009 bleken leden verder verdeeld over de verhoging van de AOW-leeftijd (Van Os 2009) en in 2013 over het strafbaar stellen van illegaliteit (Wiegman en Hendricks 2013).⁷

Deze signalen van verdeelde of althans weinig eensgezinde partijleden leiden bij politiek commentatoren herhaaldelijk tot bespiegelingen over de aard van die verdeeldheid. Zo stellen Snels en Thijssen dat “(...) de nieuwe scheidslijnen dwars door gevestigde partijen als de VVD en de PvdA heen lopen” (2008: 16). De VVD zou zich verdelen in een conservatieve, populistische versus een liberale, bestuurlijk

6 Aanleiding daarvoor was de ‘linkse’ koers van CDA-partijvoorzitter Ruth Peetoom, een koers waarin “een katholiek” zich niet meer zou herkennen (Wynia 2012).

7 Andere partijen kennen eveneens hun problemen met interne verscheidenheid. GroenLinks zou intern “tot op het bot verdeeld” zijn (Platvoet 2012). Dat werd bijvoorbeeld zichtbaar bij de lijsttrekkersverkiezing in 2012, waar Jolande Sap een “linkse” en Tofi Dibi een “meer liberale” stroming zouden vertegenwoordigen (Van Beem en Soest 2012). De SGP wijzigde in 2006 mede onder externe druk haar statuten en maakte het mogelijk dat vrouwen partijlid werden, maar er was vervolgens weinig behoefte om de aan dat lidmaatschap gestelde beperkingen aan te vechten: “Het verlangen om eenheid binnen de partij te bewaren is groter” (Nourhussen 2007). In 2005 had de SGP namelijk gemerkt dat dit thema voor interne verdeeldheid kon zorgen toen het Hoofdbestuur van de partij lokale lijstverbindingen met de ChristenUnie verbood, omdat de ChristenUnie vrouwen op de lijst zette (De Koning 2005). Het terugtreden van SP-leider Marijnissen naar de achterbankjes in de Tweede Kamer in 2008 werd mede gezien als het gevolg van zijn energievretende pogingen de eenheid in de van oudsher zo gesloten, hechte partij te bewaren. “Marijnissen zag zich gedwongen zijn volle gewicht in de schaal te werpen om de rust in de SP te herstellen. Het consolideren van de eenheid in de partij heeft veel van zijn kwetsbare gestel gevegd” (*de Volkskrant* 2008). Overigens verbindt Geert Wilders de ultieme consequentie aan de angst voor interne verdeeldheid. Met de herinnering aan de Lijst Pim Fortuyn (LPF), die aan onderlinge strijd ten onder ging, in gedachten besloot hij dat zijn PVV genoeg had aan een enkel partijlid: Wilders.

ingestelde vleugel. De verscherpte tegenstelling rond sociaal-culturele thema's zou middelpuntvliedende krachten hebben losgemaakt "(...) die haar samenhang sterk beproeven" (Voerman 2008: 148). De PvdA zou verdeeld zijn in een links-liberaal kamp en een kamp dat zich meer in de klassiek-linkse Socialistische Partij (SP) zou herkennen (Snels en Thijssen 2008: 16).

Ondanks deze incidentele bespiegelingen, is er nauwelijks grootschalig en systematisch onderzoek naar de mate van interne eensgezindheid. Een vraag is bijvoorbeeld of de gepresenteerde tekenen van verdeeldheid over vaak heel concrete politieke kwesties een bredere oorzaak hebben en terug te voeren zijn op meer fundamentele meningsverschillen over de politieke koers die de partij zou moeten volgen. Heeft de geconstateerde verdeeldheid alleen betrekking op die ene kwestie, of staat die kwestie symbool voor bredere verdeeldheid op het betreffende thema en zal een volgende concrete kwestie opnieuw verdeeldheid aan de oppervlakte brengen? Zijn het incidentele oprispingen van verdeeldheid die zich, bijvoorbeeld, alleen onder actieve leden of de partijtop voordoen, of zijn de meningsverschillen dieper en breder in partijen geworteld? De tekenen van verdeeldheid in de dagelijkse politiek en de speculaties daarover, roepen kortom evenals de wetenschappelijke literatuur, vragen op over de interne eensgezindheid van ledenpartijen.

3.1.3 Opvattingen van leden geven inzicht in dynamiek binnen partijen

Een derde reden om eensgezindheid binnen partijen in kaart te brengen, is dat inzicht in de mate en aard van eensgezindheid onder partijleden relevant is voor het begrip van de dynamiek binnen partijen. Dankzij de toegenomen zeggenschap van individuele leden over de koers en de kandidaten van partijen is het belang van opvattingen van 'gewone' leden toegenomen. Inzicht in de opiniestructuur en mate van eensgezindheid onder leden kan bijdragen aan het begrip van de interne dynamiek, discussies en potentie voor conflict binnen partijen (vgl. Panebianco 1988: xii; Van Haute en Carty 2012: 886). Als partijen coalities zijn van verschillende groepen, dan zullen die groepen binnen de organisatie bij elkaar gehouden moeten worden. Er moet worden voorkomen dat problemen ontstaan (vgl. Arter 1994: 71; Stark 1996: 126). Door inzicht in de vraagstukken waarover interne verdeeldheid bestaat en de mate van verdeeldheid, krijgen we zicht op de vraagstukken die zorgen voor intern debat, de hevigheid van dat debat en het ontstaan van eventuele conflicten.⁸ Ook zien we in hoeverre er een voedingsbodem is voor factionalisering (Boucek 2009: 479) of partijsplitsingen (o.a. Bell en Shaw 1994a: 1). Overigens hoeft een gebrek aan eensgezindheid niet enkel negatieve gevolgen te hebben. Vanuit het perspectief van partijen als deliberatieve instituties (zie Teorell 1999) is de uitwisseling van argumenten goed en zijn meningsverschillen niet problematisch, althans zolang leden binnen partijen niet lijnrecht tegenover elkaar staan.

8 Inzicht in de vraagstukken waarover leden verdeeld zijn, geeft overigens niet alleen een beeld van de vraagstukken waarover debat zal ontstaan, maar mogelijk ook over de vraagstukken waarover debat zal worden vermeden om te voorkomen dat interne verdeeldheid aan het licht komt (vgl. Van de Wardt 2014).

Dankzij de toegenomen interne zeggenschap zijn opvattingen van gewone leden relevanter en zijn meningsverschillen zichtbaar. Voordat leden in een referendum of op een congres een beslissing nemen, wordt er gediscussieerd over inhoudelijke onderwerpen of de koers van de kandidaten. Kandidaten presenteren zichzelf niet zelden als vertegenwoordiger van een bepaalde inhoudelijke stroming of positie binnen de partij. Ook voor verkiezingen binnen partijen geldt immers dat er verschillen moeten zijn willen kiesgerechtigden (partijleden) iets te kiezen hebben. Het gevolg van deze ontwikkeling naar meer interne zeggenschap is dat meningsverschillen binnen partijen gemakkelijker zichtbaar worden. Voor media zijn meningsverschillen al snel ruzies en daarmee nieuwswaardig (vgl. Seyd en Whiteley 2004: 363). In een tijd waarin media vooral geïnteresseerd lijken te zijn in drama en meer aandacht besteden aan conflicten binnen partijen (zie o.a. Brants en Van Praag 2005: 9), zullen interne meningsverschillen kiezers vaker bereiken dan voorheen het geval was. Bij belangrijke partijpolitieke gebeurtenissen, zoals het vormen van een coalitie, en interne stemmingen gaan media op zoek naar de mening van de achterban van de partij. Dat doen ze steeds vaker door de opvattingen van leden te peilen (zie ook hoofdstuk 1). Verdeeldheid onder partijleden wordt zichtbaar. Voor kiezers kan een fundamenteel dan wel in de media uitvergroot verschil van mening onder leden ervoor zorgen dat het lastig is om te ontdekken waar de partij precies (voor) staat. Door de aandacht voor conflict kan de verdeeldheid onder individuele leden overigens substantiëler lijken dan wellicht feitelijk het geval is. Er is immers aandacht voor conflict en minder voor consensus: kampen worden als even groot gepresenteerd, terwijl ze dat mogelijk niet zijn.

3.1.4 Onderzoeksvragen en methode

In onderzoek naar eensgezindheid⁹ binnen partijen worden verschillende objecten en niveaus onderscheiden (zie o.a. Anderson 1968: 390; Maor 1997: 136). Eensgezindheid kan worden bestudeerd op het niveau van kiezers, leden of partijen; er kan gekeken worden naar opvattingen en (stem)gedrag; die opvattingen kunnen betrekking hebben op beleidsstandpunten, partijdoelen of organisatorische aangelegenheden. Hier onderzoeken we de mate waarin partijleden eensgezind zijn in hun opvattingen over politieke kwesties. We bekijken de *intra-party preferential agreement* (Van der Eijk 2001: 326) of, in het Nederlands, de inhoudelijke eensgezindheid, op het niveau van partijleden. We definiëren eensgezindheid als de

9 In de Engelstalige literatuur wordt eensgezindheid (of het tegenovergestelde ervan) met verschillende maar tamelijk inwisselbare termen aangeduid: *cohesion*, *coherence*, *consensus*, *unity*, *agreement of polarization*, *division*, *dissent* en *discord*. *Cohesion* wordt gedefinieerd als “general agreement within a party organization on specific issue positions” (Kitschelt en Smyth 2002: 1229). *Organisational coherence* is “the degree of congruence in the attitudes and behaviour of party members” (Janda 1980: 118). *Consensus* is “the degree of congruence in the cultural orientations of various individuals and groups comprising an organization” (Anderson 1968: 397). In dit hoofdstuk gebruiken we de term ‘eensgezindheid’ of, als tegenhanger daarvan, ‘verdeeldheid’.

mate waarin partijleden dezelfde opvattingen hebben.¹⁰ Volstreekte eensgezindheid houdt in dat alle leden over een bepaalde kwestie dezelfde mening hebben. Als leden over een kwestie niet hetzelfde denken, is er sprake van gebrek aan (volledige) eensgezindheid (of, in andere termen: verdeeldheid). Het gebrek aan eensgezindheid kent gradaties: opvattingen kunnen haaks op elkaar staan zodat er sprake is een 'partij in spagaat' (vgl. Becker en Cuperus 2007: 37)¹¹, het kan zijn dat er een grote verscheidenheid van opvattingen is, of dat leden allemaal naar dezelfde posities neigen maar voor uiteenlopende nuances kiezen.¹²

Vragen over de mate van eensgezindheid binnen partijen worden al langer gesteld (zie o.a. Anderson 1968, Janda 1980), maar daarbij gaat het meestal niet over eensgezindheid onder partijleden. Het gaat dan veelal over fractiecohesie: de mate waarin vertegenwoordigers van een partij (in het parlement) het onderling eens zijn of zich hetzelfde gedragen (zie o.a. Bowler et al. 1999; Andeweg en Thomassen 2011a). Daarnaast is er onderzoek dat zich richt op eensgezindheid binnen de partijelite (zie o.a. Ray 1999; Edwards 2007). Een ander, minder voorkomend onderwerp in de literatuur is factionalisme (zie Boucek 2009 voor een overzicht) en heeft betrekking op de vraag of er binnen partijen georganiseerde subgroepen zijn die bepaalde doelen proberen te bereiken. Een groter deel van de literatuur richt zich op de vraag in hoeverre partijleiding, actieve leden en kiezers er dezelfde standpunten op na houden (zie o.a. May 1973; Norris 1995; Maor 1997: 135).

Onderzoek dat zich expliciet richt op de eensgezindheid *binnen het ledenbestand* beperkt zich, geïnspireerd door de zogenoemde Wet van May, vooral tot de vraag in hoeverre actieve en minder actieve leden het met elkaar eens zijn (zie o.a. Kitschelt 2000a; zie Scarrow 2007: 644-645; Heidar 2006: 309 voor een beknopt overzicht). Er is echter maar een beperkt aantal studies waarin de mate van eensgezindheid en de opiniestructuur van partijleden in een breder perspectief startpunt is van analyse (zie vooral De Vries 1982; Cross en Young 2002, Arcer en Ellis 1994, Gallagher en Marsh 2002: 171-173, Whiteley et al. 2006: 48-60).¹³

In dit hoofdstuk kiezen we dat brede startpunt wel en bekijken we de mate en aard van eensgezindheid binnen Nederlandse politieke partijen: **in hoeverre is er sprake van eensgezindheid onder partijleden van Nederlandse politieke partijen.** Om die centrale vraag te beantwoorden behandelen we een aantal subvragen:

10 Van der Eijk (2001: 326) definieert *preferential agreement* als "the extent that respondents express the same preference".

11 Becker en Cuperus gebruiken het beeld van een 'partij in spagaat' om onderlinge verschillen onder de kiezers van de PvdA te beschrijven, maar dit beeld kan ook worden gebruikt om verdeeldheid op het niveau van leden aan te duiden.

12 Op deze gradaties komen we verderop terug, wanneer we ingaan op de methode om eensgezindheid en verdeeldheid van opvattingen in kaart te brengen.

13 Bij studies naar aanleiding van de Wet van May is de vraag of actieve leden extremere opvattingen hebben dan niet-actieve leden. In bredere studies naar eensgezindheid onder leden is de eerste vraag in hoeverre leden dezelfde opvattingen hebben en volgt pas daarna de vraag wie van mening verschillen. Onderzoek naar de Wet van May heeft dus een meer beperkte en sturende vraagstelling, want beperkt zich tot het verschil tussen actief en niet-actief en formuleert de expliciete verwachting dat opvattingen van actieve leden extremer zijn.

- a) Hoe groot zijn de verschillen in opvattingen van partijleden van dezelfde partij? Bij welke partijen doen zich verschillen voor? Met betrekking tot welke issues?
- b) Zijn de verschillen tussen partijleden van dezelfde partij in de periode 1986-2008 groter of kleiner geworden?
- c) Hoe kunnen we verschillen van mening binnen partijen verklaren?

We onderzoeken de interne eensgezindheid vanuit twee perspectieven. In de eerste plaats bekijken we (in paragraaf 3.2 en 3.3) de opvattingen van leden ten aanzien van een aantal politieke kwesties en gaan we op basis van die opvattingen na in hoeverre leden van dezelfde partij eensgezind zijn, of de mate van eensgezindheid verschilt tussen partijen en issues, en wie er binnen partijen een afwijkende opinie op na houden. Subvraag a beantwoorden we tevens vanuit het perspectief van partijleden (in paragraaf 3.4). We kijken of leden *zelf* verdeeldheid zien binnen hun partij, in hoeverre een lid het idee heeft dat zijn mening afwijkt van die van de rest van de partij en ten aanzien van welke vraagstukken zich dit voordoet.

De onderzoeksvraag wordt echter primair beantwoord door te kijken naar inhoudelijke opvattingen van partijleden. We maken gebruik van hun zelfplaatsing op acht zogenoemde issueschalen en een links-rechtsschaal. De vraagstukken of *issues* sluiten aan bij belangrijke strijdpunten in de (Nederlandse) politiek, al zijn deze niet op elk moment alle even urgent.¹⁴ Het gaat om euthanasie, inkomensverschillen, sociale uitkeringen, integratie van allochtonen, Europese eenwording, criminaliteit, kerncentrales en het uitzenden van militairen. Respondenten konden hun mening over deze vraagstukken aangeven op een schaal van 1 tot en met 7, waarbij de schaaluiteinden tegenovergestelde of althans sterk uiteenlopende posities vertegenwoordigen (zie bijlage 3.1 voor de vraagformuleringen).

We zullen de mate van eensgezindheid op twee manieren bezien. In de eerste plaats kijken we naar de volledige verdeling van antwoorden per partij en vraagstuk. Dit maakt inzichtelijk of leden (ongeveer) dezelfde positie kiezen of niet. Om een oordeel te geven over de mate van eensgezindheid maken we, in de tweede plaats, gebruik van de *Agreement score* of A-score (Van der Eijk 2001). Deze score is ontwikkeld om de mate van overeenstemming van percepties of voorkeuren te bepalen voor ordinale schalen, nadrukkelijk rekening houdend met de verdeling van scores en vooral met de scheefheid ervan over de schaal. De A-score is ontwikkeld, omdat de gebruikelijke spreidingsmaten, zoals bijvoorbeeld de standaarddeviatie,¹⁵ niet voldoen bij een schaal met een gegeven aantal posities,

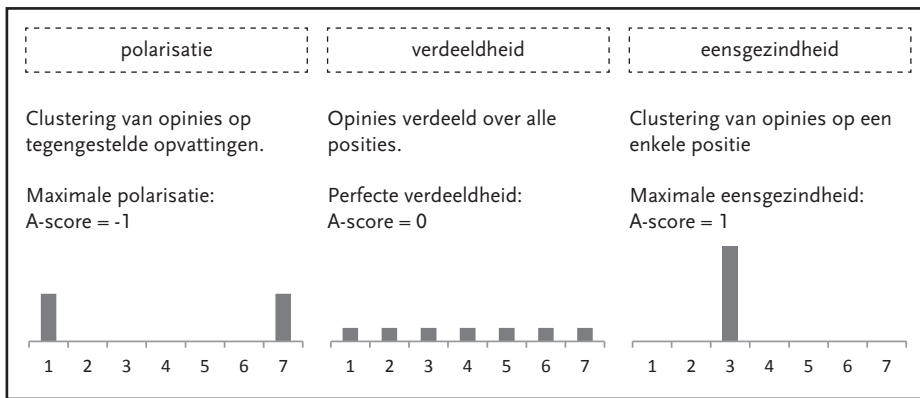
14 De vraagformulering van deze issues is gelijk aan die in de Nationale Kiezersonderzoeken van 1998 en 2006 en eerdere partijledenonderzoeken om vergelijkingen tussen kiezers en leden mogelijk te maken en cijfers door de tijd heen te kunnen vergelijken. Het gaat hier om zogenoemde *position issues* (Stokes 1963: 373), politieke strijdpunten waarbij mensen van mening kunnen verschillen over de oplossingsrichting van het vraagstuk.

15 In eerder onderzoek naar de mate van eensgezindheid onder partijleden wordt overigens wel gebruik gemaakt van de variantie of standaarddeviatie (zie oa. Hillebrand 1992, Cross en Young 2002, Archer en Ellis 1994, Van Haute 2007).

een scheve verdeling en duidelijke pieken op een specifieke schaalpositie (Van der Eijk 2001: 325-328).

De laagst mogelijke A-score is -1 (zie figuur 3.1). Die score representeert een situatie van maximale inhoudelijke polarisatie, waarbij sprake is van een clustering van opinies op twee tegengestelde uitersten (Oosterwaal 2009: 373).¹⁶ Een A-score van 0 duidt op een situatie waarin geen sprake is van inhoudelijke overeenstemming en alle respondenten gelijk verdeeld zijn over alle mogelijke posities op een schaal. Deze situatie duiden we aan met de term verdeeldheid. De hoogst mogelijke positieve A-score is +1 en duidt op volledige eensgezindheid. Als de score +1 is, houden alle leden er exact dezelfde mening op na of bevinden zij zich althans op dezelfde schaalpositie.

Figuur 3.1 Polarisatie, verdeeldheid en eensgezindheid

3.2 Polarisation, verdeeldheid of eensgezindheid?

Van leden wordt enige mate van onderlinge eensgezindheid verwacht, maar in het wetenschappelijke en publieke debat bestaat de indruk dat daarvan in sommige Nederlandse partijen nauwelijks sprake is. In deze paragraaf gaan we na hoe eensgezind partijen zijn over enkele politieke kwesties (paragraaf 3.2.1), op mogelijke verklaringen voor verschillen in eensgezindheid tussen partijen (paragraaf 3.2.2) en op verschillen tussen vraagstukken (paragraaf 3.2.3). Ook kijken we hoe de eensgezindheid binnen partijen zich heeft ontwikkeld (paragraaf 3.2.4).

¹⁶ Polarisation wordt ook wel gemeten met de zogeheten 'polarisation index' (zie Esteban en Ray 1994, Oosterwaal 2009). Die index wordt hier niet gebruikt, omdat het niet alleen over polarisation gaat, maar ook om eensgezindheid en het eventuele gebrek daaraan. Voor dat doel levert de A-score beter te interpreteren uitkomsten op.

3.2.1 Hoe eensgezind zijn Nederlandse politieke partijen?

Om de vraag naar eensgezindheid te beantwoorden kijken we naar frequentieverdelingen en A-scores van de opvattingen van leden ten aanzien van diverse politieke kwesties en de links-rechtsplaatsing (zie figuur 3.2-3.10, zie bijlage 3.2 voor de frequentieverdelingen en respondent aantallen).

Ten aanzien van het euthanasievraagstuk, dat gezien kan worden als een uitdrukking van de ethische dimensie in de Nederlandse politiek, zien we binnen de meeste onderzochte partijen een zeer hoge mate van eensgezindheid (zie figuur 3.2). Bij de SGP kiest 90% van de leden voor de positie die het meest stellig uitdrukt dat euthanasie verboden moet worden. Leden van D66, PvdA en GroenLinks zijn in hoge mate eensgezind van mening dat euthanasie toegestaan moet blijven. De positieve A-scores voor deze vier partijen zijn relatief hoog, een aanwijzing voor eensgezindheid. CDA en ChristenUnie zijn meer verdeeld: CDA-leden neigen naar toestaan van euthanasie en ChristenUnie-leden naar verbieden. Bij het CDA zijn de leden relatief verdeeld over de verschillende schaalposities en de partij komt uit op een voor dit vraagstuk lage A-score van 0,38.

Het vraagstuk van inkomensverschillen kent gezien de A-scores over de hele linie een geringere mate van eensgezindheid dan euthanasie, maar de interne meningsverschillen blijven beperkt (zie figuur 3.3). Bij alle partijen groepeerde een meerderheid van de leden zich in het midden of links op de schaal: bij CDA, ChristenUnie, D66, SGP en VVD is dat de middenpositie, bij GroenLinks en PvdA het uiteinde van de schaal dat staat voor een streven naar kleinere inkomensverschillen. Er is bij alle partijen spreiding, die bij de VVD het grootst is (A-score 0,38) en bij GroenLinks het kleinst (A-score 0,68). De geprefereerde hoogte van de sociale uitkeringen hangt samen met de mening ten aanzien van inkomensverschillen,¹⁷ maar de gemiddelde mate van eensgezindheid van partijleden is er iets hoger (zie figuur 3.4). De meeste leden nemen een positie rond het midden in: uitkeringen moeten hoger noch lager. VVD-leden zijn het minst eensgezind en verdelen zich over posities in het midden en de rechterkant van de schaal.

Het euthanasievraagstuk kan worden gezien als een manifestatie van een ethische, religieuze dimensie en het vraagstuk van de inkomensverdeling (en sociale uitkeringen) van een sociaaleconomische dimensie. De houding ten aanzien van de integratie van allochtonen en etnische minderheden is gerelateerd aan een recentere conflictdimensie (o.a. Aarts en Thomassen 2008; Pellikaan et al. 2003, 2007). Over het geheel genomen zijn partijleden minder eensgezind ten aanzien van dit vraagstuk dan bij de eerder behandelde vraagstukken (zie figuur 3.5). De SGP is nog het meest eensgezind (A-score 0,55) met een ruime meerderheid van leden op de posities zes en zeven, daarmee de wens uitdrukking dat allochtonen en etnische minderheden zich geheel aanpassen aan Nederlandse gewoonten en gebruiken. De meeste leden van de andere partijen spreiden zich uit

17 De correlatie is 0,386 (Pearson's r, voor alle partijleden samen, gewogen naar partijgrootte).

over de schaal, waarbij de spreiding over de afzonderlijke middenposities tamelijk breed is. Bij de PvdA bijvoorbeeld bevindt de grootste groep leden (28%) zich op schaalpositie 5 (rechts van het midden) en die leden neigen daarmee naar de positie dat allochtonen zich moeten aanpassen. Tevens zijn er veel leden die zich in het midden (23%) of links van dat midden (32%) bevinden.

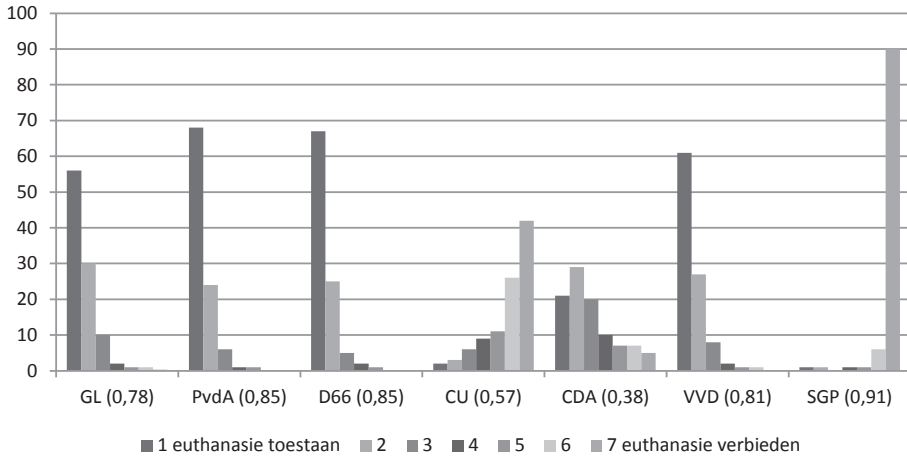
Europese eenwording is eveneens een recent prominent politiek vraagstuk, vooral sinds het referendum over de Europese 'grondwet' van 2005, waarin Nederlandse kiezers zich in meerderheid afkeerden van de door een groot deel van de politieke elite ingenomen positie (vgl. Aarts en Van der Kolk 2005). Binnen partijen is de verdeeldheid aanzienlijk (zie figuur 3.6). Alleen SGP-leden (A-score 0,69) zijn behoorlijk eensgezind van mening dat de Europese integratie al te ver is gegaan. Van de andere partijen zijn D66-leden (A-score 0,40) het minst verdeeld met posities in het midden en aan de kant van de schaal die aangeeft dat men neigt naar de opvatting dat de Europese eenwording verder moet gaan. Bij GroenLinks (A-score 0,35) en ChristenUnie (A-score 0,34) is er relatief weinig eensgezindheid. Bij leden van PvdA (A-score 0,26), CDA (A-score 0,23) en vooral VVD (A-score 0,18) is er nauwelijks sprake van eensgezindheid. De leden zijn verspreid over (bijna) alle schaalposities. Van een spagaat is echter geen sprake: de A-scores zijn niet negatief. Partijleden zijn in 2008 simpelweg weinig eensgezind met betrekking tot Europese integratie.

Bij de vraag of er harder gestraft moet worden of dat er al te hard wordt gestraft, is de mate van eensgezindheid beduidend hoger (zie figuur 3.7). Vooral SGP-leden (A-score 0,80) zijn het onderling eens: het optreden moet harder. De minste eensgezindheid is er bij PvdA (A-score 0,46) en GroenLinks (A-score 0,40).

Ten aanzien van de kernenergieproblematiek - concreet: het al dan niet bouwen van meer kerncentrales - zien we de geringste mate van interne eensgezindheid, met uitzondering van GroenLinks (A-score 0,68) en VVD (A-score 0,54). 76% van de GroenLinks-leden wil geen extra centrales bouwen, 67% van de VVD-leden wil dat wel. Onder leden van andere partijen is er nauwelijks eensgezindheid. Terwijl CDA-leden nog naar één kant neigen (bouwen), geldt dat niet voor leden van ChristenUnie en D66. De A-scores naderen 0, wat erop duidt dat leden min of meer gelijkelijk verdeeld zijn over antwoordcategorieën (zie figuur 3.8).

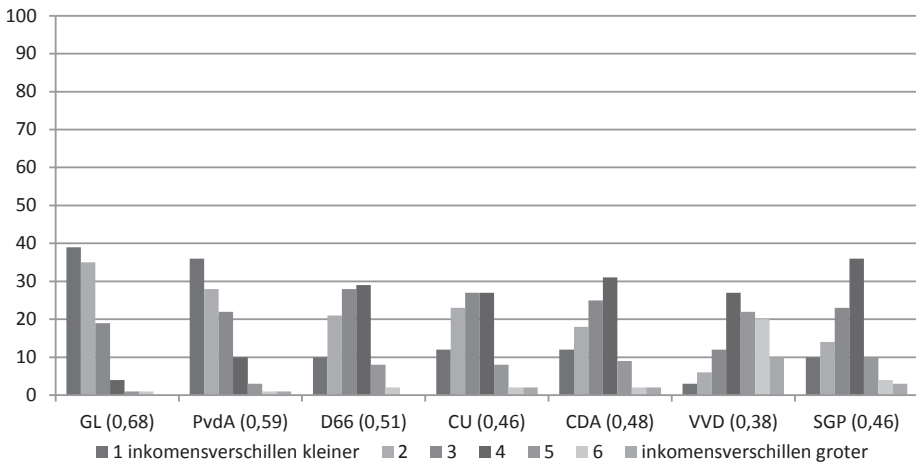
Het laatste vraagstuk is dat van de inzet in het kader van militaire missies. Moet Nederland desgevraagd nooit of altijd militairen sturen? De mate van eensgezindheid is hier relatief laag, maar ligt wel hoger dan bij het vraagstuk over kerncentrales (zie figuur 3.9). De meeste partijleden kiezen een positie in één van de categorieën rond het midden. Alleen leden van SGP en CDA verdelen zich over het midden en de rechterkant van de schaal en geven aldus aan dat Nederland militairen moet leveren als de internationale gemeenschap daarom vraagt.

Figuur 3.2 Verdeling van opvattingen over euthanasie, per partij, 2008
(in procenten, A-scores tussen haakjes)

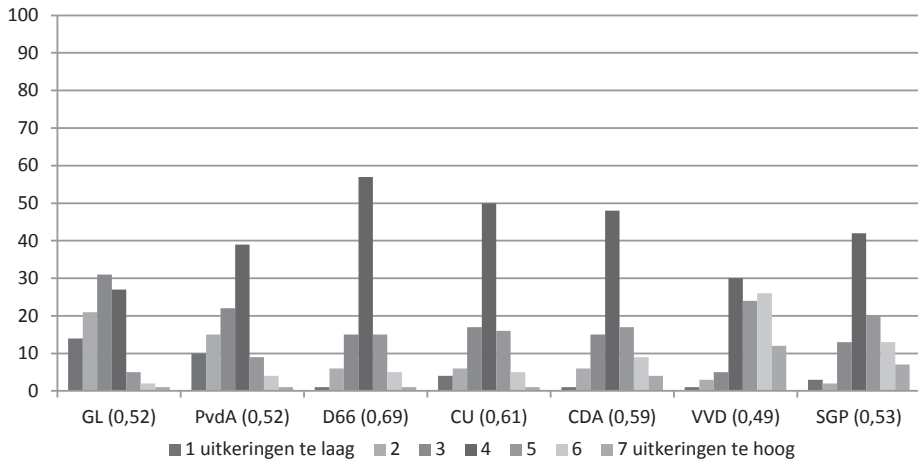
Bron: LPO 2008

Figuur 3.3 Verdeling van opvattingen over inkomensverschillen, per partij, 2008
(in procenten, A-scores tussen haakjes)

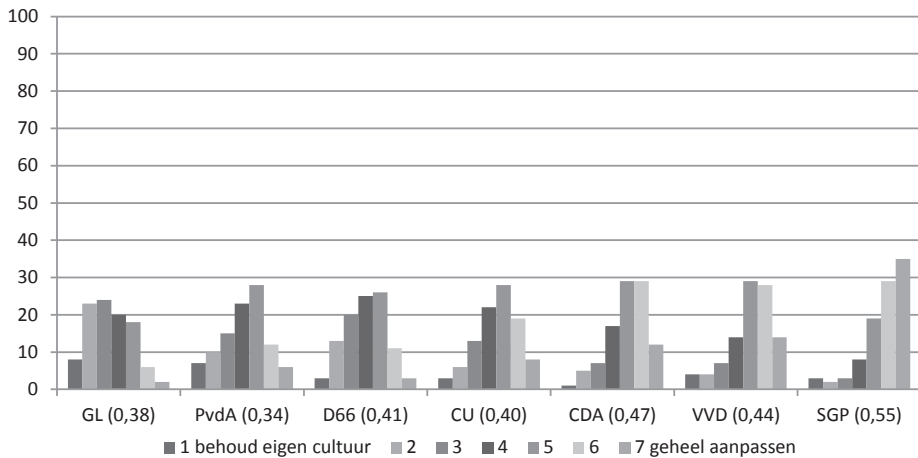
Bron: LPO 2008

Figuur 3.4 Verdeling van opvattingen over sociale uitkeringen, per partij, 2008 (in procenten, A-scores tussen haakjes)

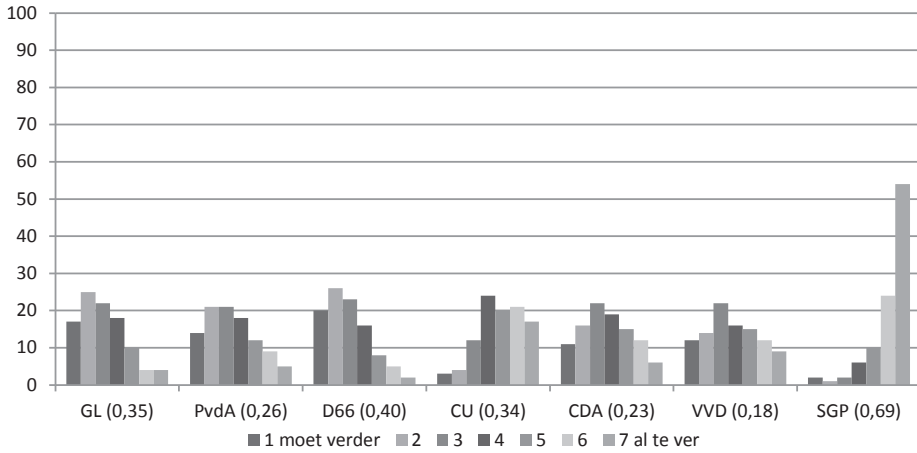
Bron: LPO 2008

Figuur 3.5 Verdeling van opvattingen over integratie van allochtonen, per partij, 2008 (in procenten, A-scores tussen haakjes)

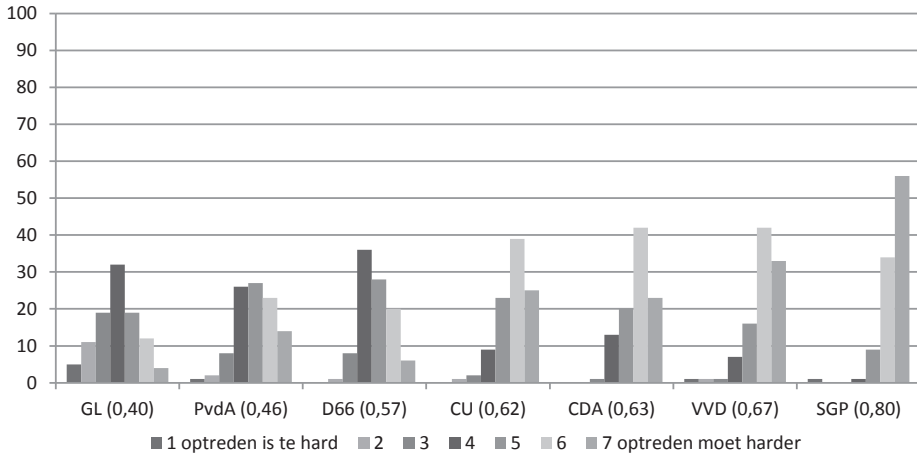
Bron: LPO 2008

Figuur 3.6 Verdeling van opvattingen over Europese eenwording, per partij, 2008 (in procenten, A-scores tussen haakjes)

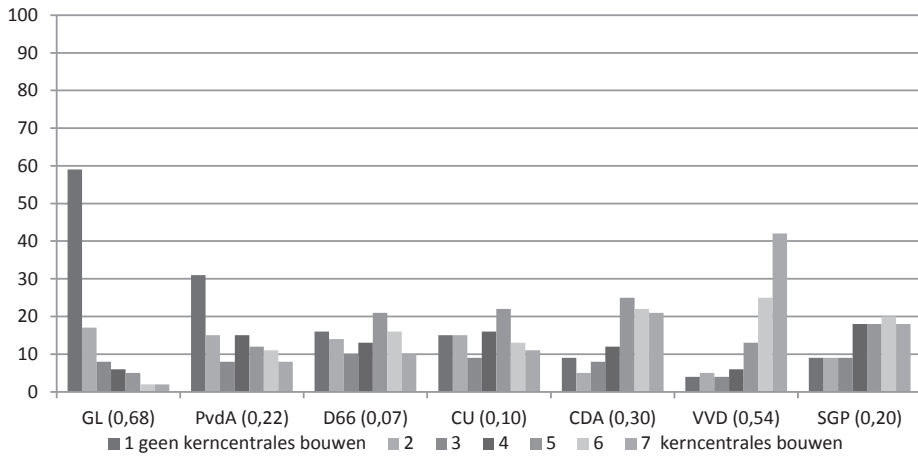
Bron: LPO 2008

Figuur 3.7 Verdeling van opvattingen over de aanpak van criminaliteit, per partij, 2008 (in procenten, A-scores tussen haakjes)

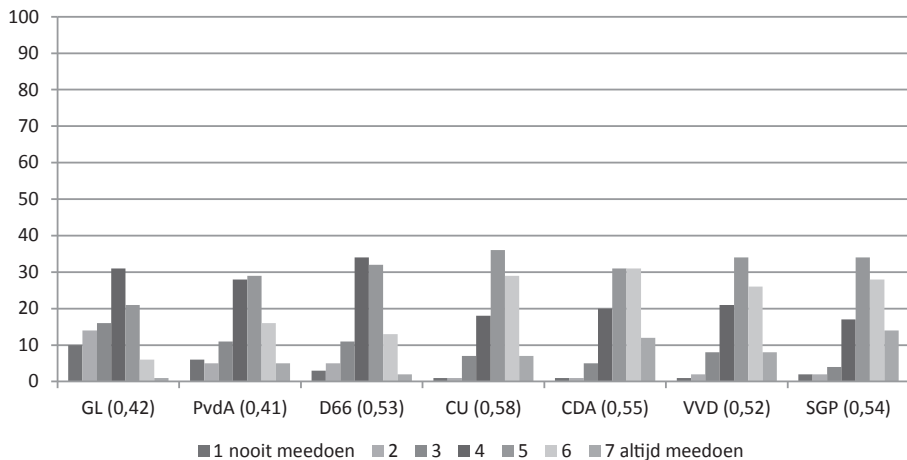
Bron: LPO 2008

Figuur 3.8 Verdeling van opvattingen over kerncentrales, per partij, 2008
(in procenten, A-scores tussen haakjes)

Bron: LPO 2008

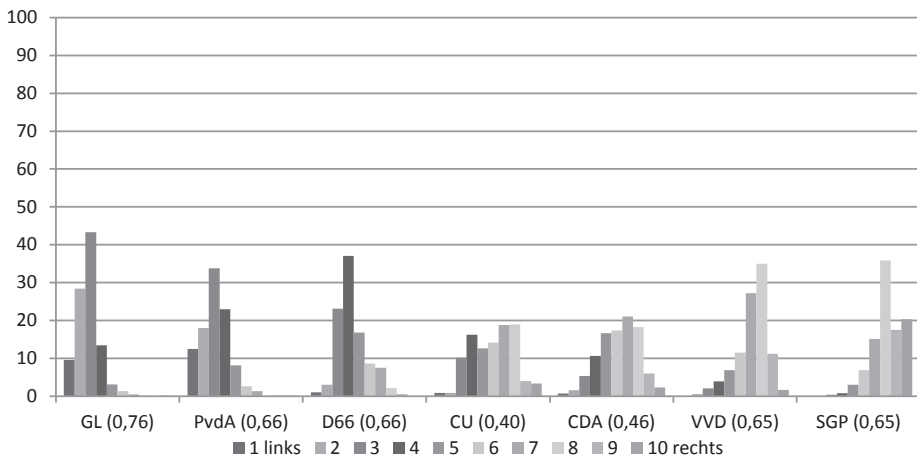
Figuur 3.9 Verdeling van opvattingen over militaire missies, per partij, 2008
(in procenten, A-scores tussen haakjes)

Bron: LPO 2008

Naast het bekijken van eensgezindheid op afzonderlijke politieke vraagstukken is het mogelijk de mate van eensgezindheid te bekijken op basis van de zelfplaatsing in de nog altijd relevante tegenstelling tussen links en rechts (vgl. o.a. Van der Brug en Van der Eijk 2003: 77-78). De eensgezindheid blijkt aanzienlijk met A-scores boven de 0,65 voor vijf van de zeven partijen (zie figuur 3.10). CDA en ChristenUnie wijken hier met een score van 0,46 respectievelijk 0,40 enigszins van af. Leden van het CDA verdelen zich ruwweg over de posities 4 tot en met 8 op een schaal die loopt van 1 (links) tot en met 10 (rechts). Leden van de ChristenUnie verspreiden zich over de posities 3 tot en met 8; zij plaatsen zich aldus van links van het midden tot rechts van het midden. Waar de leden van de SGP zichzelf als rechts aanduiden, zijn de leden van de twee andere confessionele partijen minder eensgezind in hun positionering. De verklaring voor de relatief lage A-score voor CDA en ChristenUnie kan worden gezocht in het feit dat zij zich wellicht met enige tegenzin op deze dimensie positioneren, omdat die voor hen niet alleen een economische maar ook een religieuze dimensie is (Andeweg en Thomassen 2007: 72). De interpretatie van de links-rechts tegenstelling zou voor deze leden minder eenduidig zijn, al is het deze interpretatie volgend opvallend dat men daar bij de eveneens confessionele SGP geen problemen mee heeft. Een verklaring is dat voor leden van de SGP de links-rechtsdimensie mogelijk niet zozeer een economische betekenis heeft, maar een religieuze.

Figuur 3.10 Zelfplaatsing van leden op de links-rechtsdimensie, per partij, 2008 (in procenten, A-scores tussen haakjes)

Bron: LPO 2008

In tabel 3.1 zijn bij wijze van overzicht de A-scores op de afzonderlijke vraagstukken bijeen gebracht. Hierbij opgenomen zijn de gemiddelde A-scores per vraagstuk en partij (zowel voor alle acht vraagstukken als voor de vijf vraagstukken die geacht

worden het meest centraal te zijn voor de politieke competitie).¹⁸ Er is nergens sprake van scherp aan elkaar tegengestelde kampen binnen partijen, ook niet voor afzonderlijke vraagstukken. De A-score is in geen enkel geval negatief. Leden van Nederlandse politieke partijen zijn niet tot op het bot verdeeld en er is, in deze zin en voor de onderzochte vraagstukken, geen sprake van polarisatie of van partijen ‘in spagaat’. Dat neemt niet weg dat er verschillen zijn in de mate van eensgezindheid met betrekking tot onderscheiden vraagstukken. Over geen enkel vraagstuk bestaat volstrekte eensgezindheid (een A-score van 1 of bijna 1). Het vraagstuk van euthanasie komt bij de meeste partijen hierbij nog het dichtst in de buurt (met A-scores rond 0,80 of hoger). We zien gemiddelde A-scores hoger dan 0,50 voor de links-rechtsdimensie en de vraagstukken van criminaliteit, sociale uitkeringen, inkomensverschillen en militaire missies. Met betrekking tot het vraagstuk van integratie is er geen grote eensgezindheid (gemiddelde A-score van 0,43). Tot slot zijn er gevallen waarin nauwelijks sprake is van eensgezindheid en bevinden leden zich op zo goed als alle posities van de gehanteerde schaal, zoals bij het vraagstuk van Europese eenwording en in het bijzonder met betrekking tot de vraag naar het al dan niet bouwen van extra kerncentrales.

Tabel 3.1 Agreementscores (A-scores) per partij en issue, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP	gemiddelde per vraagstuk
euthanasie*	0,78	0,85	0,85	0,57	0,38	0,81	0,91	0,74
inkomensverdeling*	0,68	0,59	0,51	0,46	0,48	0,38	0,46	0,51
sociale uitkeringen*	0,52	0,52	0,69	0,61	0,59	0,49	0,53	0,56
integratie*	0,38	0,34	0,41	0,40	0,47	0,44	0,55	0,43
Europese eenwording*	0,35	0,26	0,40	0,34	0,23	0,18	0,69	0,35
criminaliteit	0,40	0,46	0,57	0,62	0,63	0,67	0,80	0,59
kerncentrales	0,68	0,22	0,07	0,10	0,30	0,54	0,20	0,30
militaire missies	0,42	0,41	0,53	0,58	0,55	0,52	0,54	0,51
* gemiddelde per partij over vijf vraagstukken	0,54	0,51	0,57	0,48	0,43	0,46	0,63	0,52
gemiddelde per partij over acht vraagstukken	0,53	0,46	0,50	0,46	0,45	0,50	0,59	0,50

Bron: LPO 2008

¹⁸ Berekend door ofwel per partij alle A-scores bij elkaar op te tellen en te delen door acht of vijf; ofwel per issue alle A-scores bij elkaar op te tellen en te delen door zeven.

3.2.2 Welke partijen zijn minder eensgezind?

Als we de gemiddelde A-score over de aan leden voorgelegde vraagstukken als indicator gebruiken van de algehele eensgezindheid binnen partijen, zien we dat de SGP het meest eensgezind is. Afhankelijk van of er vervolgens naar het gemiddelde van de vijf belangrijkste of naar alle acht vraagstukken wordt gekeken, volgen daarna GroenLinks of D66. CDA, ChristenUnie, VVD en PvdA zijn minder eensgezind. De onderlinge verschillen tussen partijen zijn overigens gering.

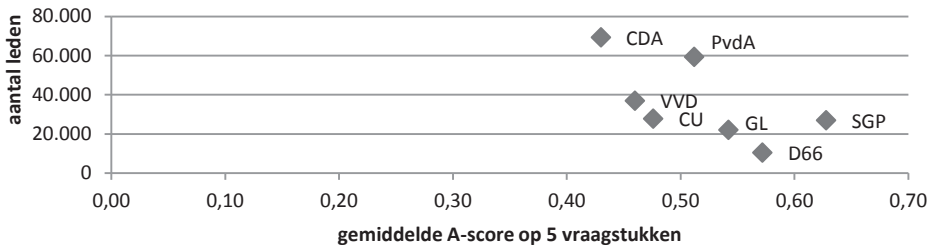
Om te kijken of bepaalde partijen over het algemeen eensgezinder zijn dan andere, brengen we de gemiddelde mate van eensgezindheid per partij in verband met enkele relevante partijkennmerken. Als indicator voor de algemene mate van eensgezindheid nemen we de gemiddelde eensgezindheid op de vijf vraagstukken die samenhangen met de belangrijkste dimensies in de Nederlandse politiek.¹⁹ Deze analyse moet vanwege de beperkte omvang ($N = 7$) overigens primair worden gezien als een exploratie van de mate van eensgezindheid gerelateerd aan partijkennmerken.²⁰

Een eerste aspect dat in verband kan worden gebracht met de mate van eensgezindheid is partijgrootte. Diverse auteurs stellen dat kleine politieke organisaties beter in staat zijn gedeelde politieke waarden en strakke organisatorische lijnen te bewaren dan grote (zie De Vries 1982: 132; Panebianco 1988: 186-187). Op basis daarvan zouden we verwachten, dat naarmate een partij meer leden heeft, de eensgezindheid van die leden geringer is.

Om te kijken of in de Nederlandse casus de aldus geoperationaliseerde partijgrootte samenhangt met eensgezindheid, kijken we naar die eensgezindheid en het aantal partijleden op 1 januari 2008 (zie bijlage 3.3 voor de precieze cijfers). D66 (10.370 leden) en GroenLinks (21.901) zijn de kleinste partijen, CDA (69.200) en PvdA (59.327) de grootste. Voor de onderzochte partijen blijkt partijgrootte inderdaad samen te hangen met de gemiddelde eensgezindheid (zie figuur 3.11). Partijen met minder leden zijn eensgezinder dan partijen met meer leden (rangordecorrelatie $Rho = -0,796$, $p = 0,036$). Er is dus steun voor de verwachting dat partijen met minder leden gemiddeld meer eensgezind zijn, maar de relatie is verre van perfect. De partij met de meeste leden, het CDA, heeft de laagste eensgezindheid en ook de PvdA is relatief verdeeld; VVD en ChristenUnie hebben minder leden en zijn verdeelder. D66 en SGP zijn gemiddeld eensgezinder, maar de partij met de minste leden (D66) is niet de meest eensgezinde partij: dat is de SGP.

19 We beperken ons daarbij tot vijf vraagstukken die verondersteld worden 'te staan' voor de ethische, economische en culturele dimensie in de politiek. Het gemiddelde van alle acht onderzochte vraagstukken opnemen zou betekenen dat vraagstukken die een minder centrale plaats innemen in het politieke debat (zoals kerncentrales en militaire missies), invloed hebben op de gemiddelde eensgezindheid. Overigens zijn de uitkomsten van de analyses niet wezenlijk anders als het gemiddelde van de acht vraagstukken wordt gebruikt.

20 We betrekken de gegevens uit 1986 en 1999 niet in deze analyse, omdat de waarnemingen niet onafhankelijk van elkaar zijn (het gaat steeds om dezelfde partijen). Om die reden kijken we ook niet naar de afzonderlijke A-scores per partij en vraagstuk.

Figuur 3.11 Samenhang tussen gemiddelde A-score^a en aantal partijleden, 2008

a. Gemiddelde score op basis van 5 vraagstukken (zie tabel 3.1).

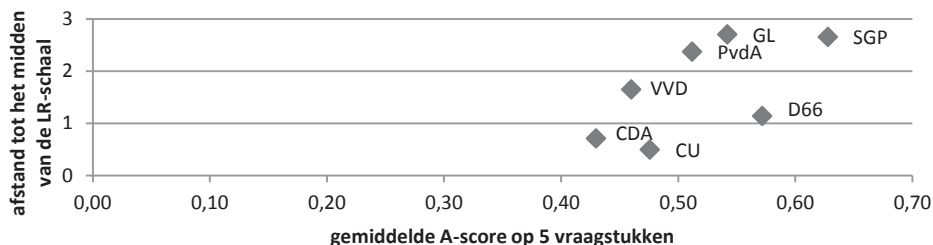
Bron: LPO 2008

De mate van eensgezindheid wordt ook in verband gebracht met het type partij. Een onderscheid dat hier relevant is, is dat tussen partijen met een brede en met een smalle ideologische basis. *Mainstream* (Adams et al. 2006) of *catch-all* partijen (Kirchheimer 1966) bestrijken een grotere ideologische ruimte in een poging zoveel mogelijk kiezers aan te spreken. Door dit brede appèl zal de diversiteit van opvattingen onder kiezers en mogelijk leden groter zijn (Arter 1994: 71; Dalton 1996: 331; vgl. Van Haute en Carty 2012: 889). Nichepartijen (Kitschelt 1994) en getuigenispartijen (Koole 1995b: 170) leggen grote nadruk op ideologische opvattingen en beleidsdoelstellingen, streven naar ideologische stabiliteit en hebben een achterban die sterk inhoudelijk georiënteerd is (Adams et al. 2006: 515). Deze partijen doen op basis van een smaller en scherper geformuleerd ideologisch programma een oproep aan kiezers (en leden) en zullen daardoor een meer eensgezinde achterban hebben. Dit onderscheid tussen *mainstream*partijen en *niche*- of getuigenispartijen, leidt tot de verwachting dat het eerste type partijen minder eensgezind zal zijn dan het tweede type.

Hoe kunnen we vaststellen of een partij een brede oriëntatie heeft of niet? Adams et al. (2006: 513) rekenen partijen met een “*non-centrist*” ideologie, zoals nationalistische, communistische of ‘groene’ partijen, tot de nichepartijen. Sociaaldemocratische, liberale en christendemocratische partijen rekenen ze tot de *mainstream*partijen (zie ook Adams en Ezrow 2009: 207). Het idee lijkt te zijn dat nichepartijen zich aan de randen van het politieke spectrum bevinden en *mainstream*partijen in het midden. Als we dat onderscheid hier toepassen, dan verwachten we dat hoe verder de partij verwijderd is van het midden van een links-rechtsverdeling, des te eensgezinder de achterban is.

In figuur 3.12 zien we de samenhang tussen de gemiddelde A-score en de mate van ideologisch extremisme, geoperationaliseerd als de afstand van de gemiddelde zelfplaatsing van de partijleden tot het midden van de links-rechtsschaal (zie bijlage 3.3 voor de scores per partij). Er lijkt samenhang te zijn ($Rho = 0,571$, $p = 0,180$). Partijen dicht bij het midden, zoals CDA en ChristenUnie, zijn relatief verdeeld. Partijen die verder van het midden zijn verwijderd, zoals GroenLinks en SGP, zijn eensgezinder. Een uitzondering is D66: deze partij staat relatief dicht bij het midden en is relatief eensgezind. Er is aldus enige steun voor de verwachting dat partijen met ‘*non-centrist*’ posities vaker intern eensgezind zijn dan partijen met centrale of midden posities.

Figuur 3.12 Samenhang tussen gemiddelde A-score^a en ideologisch extremisme^b, 2008

a. Gemiddelde score op basis van 5 vraagstukken (zie tabel 3.1).

b. Afstand van de gemiddelde partijplaatsing van de leden tot het midden van de links-rechtsschaal. Hoe dichter bij 0, des te dichter de gemiddelde partijpositie bij het midden van de links-rechtsschaal ligt.

Bron: LPO 2008

Een andere mogelijkheid is dat het bij het onderscheid tussen niche- en *mainstream*partijen niet zozeer gaat om de ideologische positie, maar om de oriëntatie van de partij op het bestuur. Partijen die – in termen van Weber – een *Gesinnungsethiek* hebben, zullen vasthouden aan hun ideologie en daaraan geen concessies doen om meer kiezers te trekken of in aanmerking te komen voor het landbestuur. Partijen met een bestuurlijke oriëntatie hebben wellicht eerder een *Verantwortungsethik* en zijn bereid compromissen te sluiten om regeringsverantwoordelijkheid te dragen, waardoor hun ideologische oriëntatie breder wordt. Vanuit dit perspectief is de verwachting dat hoe bestuurlijker de oriëntatie van een partij is, des te verdeelder de achterban is.²¹

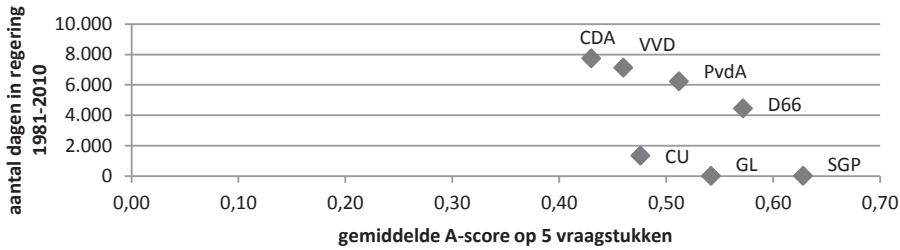
Om de bestuurlijke oriëntatie van partijen in kaart te brengen, kijken we naar de mate waarin een partij regeringsverantwoordelijkheid heeft gedragen. Concreet kijken we naar het aantal dagen dat een partij (of een van haar voorlopers) tussen 1981 en 2010 heeft deelgenomen aan de regering (zie bijlage 3.3 scores per partij).²²

Er blijkt inderdaad samenhang te bestaan tussen de mate van eensgezindheid en de mate waarin een partij bestuurlijke verantwoordelijkheid heeft gedragen (zie figuur 3.13; $Rho = -0,793$, $p = 0,033$). De meest bestuurlijke partij, het CDA, is over het algemeen het meest verdeeld. Eén van de twee minst bestuurlijke partijen, de SGP, is het meest eensgezind. De relatie tussen eensgezindheid en bestuurlijke oriëntatie is overigens niet perfect: vooral de ChristenUnie ‘past niet in het plaatje’. Die partij en haar voorlopers droegen nauwelijks regeringsverantwoordelijkheid, maar is toch relatief verdeeld.

21 Volgens Zariski (1960: 41-42) is de kans dat een partij intern verdeeld is groter in een land waar één partij voortdurend aan de macht is (De Vries 1982: 132-133). Wanneer iemand iets wil bereiken, zal hij zich immers bij die ene partij moeten aansluiten en daardoor zal die partij bestaan uit verschillende subgroepen. Mogelijk is deze redenering ook van toepassing binnen een partijsysteem en trekken partijen die vaak of lang aan de macht zijn meer diverse subgroepen aan dan partijen met weinig bestuursverantwoordelijkheid.

22 De uitkomsten zijn niet wezenlijk anders als in plaats van de periode 1981-2010 een langere periode wordt gekozen, bijvoorbeeld 1946-2010.

Figuur 3.13 Relatie tussen gemiddelde A-score^a en de mate van regeringsverantwoordelijkheid^b, 2008

a. Gemiddelde score op basis van 5 issuevragen (zie tabel 3.1).

b. Het gaat om het aantal dagen de partij (of één van haar voorlopers) tussen 1981 en 2010 deel heeft uitgemaakt van de regering.

Bron: LPO 2008

Een volgende factor die in verband wordt gebracht met de eensgezindheid binnen partijen is de mate van centralisatie van de organisatie. Vaak gaat het daarbij om eensgezindheid op het niveau van parlementaire fracties (Maor 1997: 137; Hazan en Rahat 2010: 10) of de overeenstemming tussen het actieve kader en de partijtop (Kitschelt 1989b: 409). Maar de mate van centralisatie kan eveneens zinvol in verband worden gebracht met de mate van eensgezindheid binnen het ledenbestand. De verwachting is dan dat in hiërarchische partijen de kans op interne verdeeldheid kleiner is (De Vries 1982: 132).

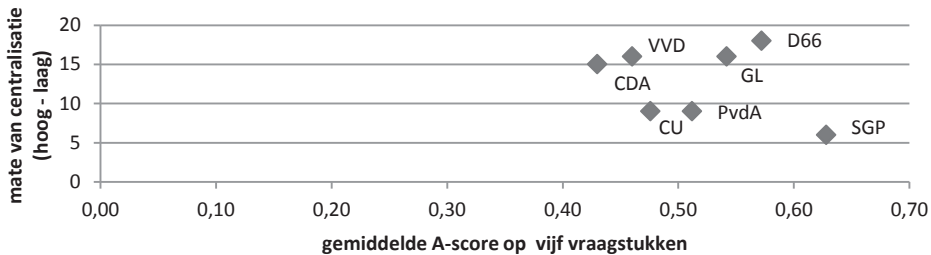
De oorzaak hiervan zou ten eerste liggen in de mate van centralisatie: in sterk gecentraliseerde partijen zijn er minder mogelijkheden voor intern debat en het oprichten van subgroepen. Uit onderzoek onder sociaaldemocratische partijen blijkt dat partijen met een horizontale organisatiestructuur verdeelder zijn dan organisaties met een hiërarchische structuur (Bell en Shaw 1994a: 2; Padgett 1994: 20). Ten tweede zou de partijcultuur²³ een verklaring kunnen zijn voor een kleinere kans op verdeeldheid in hiërarchische partijen. In die partijen zou er een meer gezagsgetrouwe cultuur zijn, waarin partijleden zich aanpassen aan de heersende opinie en er bewust gestreefd wordt naar consensus, bijvoorbeeld door leden op te hoogte te houden van het heersende standpunt en hen te overtuigen hun mening aan te passen. In minder gecentraliseerde partijen zou een meer open cultuur heersen, waarbij meningsverschillen eerder zichtbaar zijn en anders worden gewaardeerd, namelijk als iets dat er bij hoort en waarbij minder sterk wordt gestreefd naar eenheid en 'alle neuzen dezelfde kant op'. We verwachten kortom dat naarmate een partij hiërarchischer of meer gecentraliseerd is, de kans op interne verdeeldheid kleiner is.

23 Voerman (2006: 44) definieert partijcultuur als "het samenspel van de informele, mentale en emotionele aspecten van de partij waarlangs die identificatie [met de partij] kan verlopen". Middel (2005: 125) omschrijft de cultuur binnen partijen als "de manier waarop men met elkaar en met politieke posities en functies om gaat".

De wellicht meest gebruikte indicator voor de mate van centralisatie binnen partijen is de centralisatie van de kandidaatstelling (zie o.a. Janda 1980: 111), dat wil zeggen de mate waarin nationale leiders de kandidaatstelling beïnvloeden. “The nature of the nominating procedure determines the nature of the party; he who can make nominations is the owner of the party. It is therefore one of the best points at which to observe the distribution of power within the party” (Schattschneider 2004 [1942]: 64). Partijen waarin leiders exclusief beslissen over de kandidaten worden gezien als hiërarchisch, partijen waarin leden of zelfs kiezers mogen meebeslissen over de kandidatenlijst worden gezien als minder hiërarchisch. Er zijn vervolgens uiteenlopende manieren om de mate van centralisatie van de kandidaatstelling te operationaliseren (zie Janda 1980: 111; Bille 2001: 367; Lundell 2004: 31; Hazan en Rahat 2010: 49). Hier maken we gebruik van het werk van Hazan en Rahat. De door hen in dit verband ontwikkelde schaal loopt van 0 (zeer hiërarchisch, één partijleider beslist over de kandidaten) naar 24 (zeer open, kiezers beslissen over de kandidaten). Omdat veel kandidaatstellingsprocedures bestaan uit wat Hazan en Rahat (2010: 36) een *multistaged selection process* noemen, biedt hun schaal veel mogelijkheden zodat nuance kan worden aangebracht.²⁴

Als we de samenhang tussen de gemiddelde A-scores en de mate van centralisatie van partijen bekijken (in figuur 3.14), zien we geen verband tussen de mate waarin de kandidaatstelling gecentraliseerd is en de gemiddelde A-score ($Rho = -0,109$, $p = 0,816$). Onze data leveren er geen steun voor de verwachting dat de eensgezindheid in hiërarchische, gecentraliseerde partijen groter is dan in partijen met een meer open structuur.²⁵

Figuur 3.14 Relatie tussen gemiddelde A-score en de mate van centralisatie van de kandidaatstelling, 2008

a. Gemiddelde score op basis van 5 issuevragen (zie tabel 3.1).

Bron: LPO 2008

²⁴ In bijlage 3.3 staan een overzicht van de schaal van Hazan en Rahat, een overzicht van de coderingen per partij en de motivering voor die codering.

²⁵ Ook als de mate van hiërarchie wordt geoperationaliseerd in termen van de waardering die leden zelf hechten aan eensgezindheid binnen partijen is er geen steun voor de verwachting dat hiërarchische partijen eensgezinder zijn dan open partijen. Er is geen verband tussen de mate van interne eensgezindheid en de mate waarin leden een afkeer hebben van verdeeldheid.

De mate van eensgezindheid binnen partijen zou samenhangen met grootte, partijtype en de mate van organisatorische centralisatie van een partij. Hierboven hebben we gekeken in hoeverre die verwachtingen uitkomen. De mate van interne eensgezindheid blijkt samen te hangen met partijgrootte, mate van ideologisch centralisme en bestuurlijke oriëntatie. Met de mate van centralisatie is er geen samenhang. In geen van de gevallen is er overigens sprake van een wetmatigheid of zelfs maar zeer sterk verband. Hierbij moeten we wel nogmaals de kanttekening plaatsen, dat het hier gaat om een eerste test op basis van een klein aantal gevallen.

3.2.3 Onenigheid waarover?

"The various groups that make up a party may be united on some issues (...). But lurking just below the surface a myriad of potential issues divides the party (...)" (Carmines en Stimson 1989: 9). De mate van eensgezindheid onder leden kan van vraagstuk tot vraagstuk verschillen. Op basis van de literatuur kunnen we hierover enkele verwachtingen formuleren.

Een eerste verwachting sluit aan bij het idee dat elke partij 'kernissues' heeft (zie Thomassen 1999: 33; Valen en Narud 2007: 298), die de kern van het gedachtegoed van de partij raken en samenhangen met de scheidslijn die door de partij wordt gerepresenteerd of aan de partij ten grondslag ligt (vgl. Narud en Skare 1999: 49). Denk aan het belang van de sociale zekerheid voor sociaaldemocratische partijen, christelijke waarden voor christelijke partijen of vraagstukken over een kleinere overheid voor liberale partijen (Valen en Narud 2007: 298). Ideologische motieven zijn voor de meeste leden de voornaamste drijfveer om partijlid te worden (zie hoofdstuk 2) en het ligt voor de hand om te veronderstellen dat het daarbij vooral gaat om de kernbeginselen van een partij. Als mensen lid worden om steun te geven aan die beginselen, dan verwachten we dat ze daarover hetzelfde denken (vgl. Carmines en Stimson 1989: 9). Over andere thema's zou er eventueel verschil van mening kunnen bestaan. In de woorden Heidar (1994b: 96): "In politics it is rational to accept minor policies contrary to one's own beliefs or interests in order to fight together on the more important issues". We verwachten dan ook dat de eensgezindheid onder partijleden groter is ten aanzien van vraagstukken die dichter bij de kern van het gedachtegoed van de partij liggen dan op vraagstukken die daar verder vandaan liggen.

Om te bepalen hoe dicht een issue tot de kern van een partij behoort, kijken we hoe vaak partijen aandacht aan het betreffende onderwerp besteden in hun verkiezingsprogramma. Het idee is dat partijen meer aandacht besteden aan vraagstukken die ze belangrijk vinden (zie Narud en Skare 1999: 54; Budge en Bara 2001: 6-7). Om vast te stellen hoe vaak onderwerpen worden genoemd in programma's van Nederlandse partijen, is gebruik gemaakt van gegevens van het Manifesto-project.²⁶ We bekijken hoeveel aandacht een partij (of haar voorlopers) besteedt aan de in het LPO opgenomen vraagstukken gedurende een langere

26 Zie <https://manifesto-project.wzb.eu/> voor uitleg over dit project, een onderzoeksverantwoording en toelichting op de manier waarop data zijn verzameld en de codering van partijprogramma's.

periode, om de invloed van een actueel onderwerp tijdens één verkiezingscampagne te beperken.²⁷ We verwachten dat partijleden eensgezinder zijn over vraagstukken waaraan partijen meer aandacht besteden in het verkiezingsprogramma dan over vraagstukken die minder aandacht krijgen en kijken per partij naar de samenhang tussen de mate van eensgezindheid en de aandacht die een partij aan het betreffende vraagstuk besteedt (zie bijlage 3.4). In tabel 3.2 zijn per partij de betreffende rangordecorrelaties weergegeven.

In alle partijen is er niet of nauwelijks verband tussen de aandacht voor een vraagstuk en de mate van eensgezindheid erover. De lage rangordecorrelatie in de seculiere partijen heeft vooral te maken met het vraagstuk van euthanasie: daarover zijn leden eensgezind, maar het krijgt nauwelijks aandacht in de verkiezingsprogramma's. Voor de meeste partijen geldt dat er inderdaad vraagstukken zijn waaraan ze veel aandacht besteden in hun verkiezingsprogramma en ten aanzien waarvan ze eensgezind zijn (zoals inkomensverschillen en sociale uitkeringen bij GroenLinks en PvdA, euthanasie bij de SGP, criminaliteit bij de VVD). Maar er zijn evengoed vraagstukken die nauwelijks aandacht krijgen en waarover leden erg eensgezind zijn (zoals het eerder genoemde euthanasievraagstuk). Het blijkt kortom niet zo te zijn dat leden over eigen vraagstukken eensgezinder zijn dan over vraagstukken die minder van belang zijn of althans minder aandacht krijgen in het verkiezingsprogramma.²⁸

Tabel 3.2 Rangordecorrelatie tussen aandacht voor een vraagstuk en mate van eensgezindheid, per partij, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
rangordecorrelatie rho	0,000	0,179	0,179	0,464	0,214	-0,286	0,357
p	1,000	0,702	0,702	0,294	0,645	0,535	0,432

Bron: LPO 2008

Een volgende verwachting over de relatie tussen het type issues en de mate van eensgezindheid heeft te maken met de culturele dimensie in de Nederlandse politiek. Kriesi et al. (2008: 15) stellen dat gevestigde partijen intern verdeeld zijn over vraagstukken die samenhangen met deze dimensie, zoals dat van de integratie van allochtonen en dat van Europese eenwording. Zij stellen dat gevestigde partijen onzeker en intern verdeeld zijn over deze vraagstukken en daarom niet altijd duidelijke posities innemen. Partijen kunnen gepolariseerd raken als diepgewortelde of urgente issues moeilijk zijn te integreren in de eigen ideologie (zie Arter 1994: 74; Boucek 2009: 473-474). Dit zou kunnen gelden voor

27 Omdat er in het Manifesto-project geen goede gegevens zijn over de aandacht voor het vraagstuk van kerncentrales, blijft dat vraagstuk in deze analyse buiten beschouwing (zie bijlage 3.4 voor uitgebreide uitleg en verantwoording).

28 Een andere uitleg van de genoemde constatering van Heidar is dat leden eensgezinder zullen zijn over vraagstukken die volgens hen urgent zijn en met voorrang zouden moeten worden aangepakt. De verwachting dat leden eensgezinder zijn over in hun ogen urgente vraagstukken vindt echter evenmin steun in de data.

de vraagstukken die samenhangen met de nieuwe dimensie. We verwachten dan dat de eensgezindheid onder partijleden van de onderzochte gevestigde partijen lager is ten aanzien van Europese eenwording en de integratie van minderheden dan op vraagstukken die samenhangen met de oudere ethische en economische dimensie.

We vergelijken de eensgezindheid over Europese eenwording en integratie met de eensgezindheid ten aanzien van inkomensverschillen, sociale uitkeringen en euthanasie. In tabel 3.3 zien we per partij de rangorde, waarbij het vraagstuk waarover leden het meest verdeeld zijn bovenaan staat en dat waarover leden het minst verdeeld zijn onderaan. Voor GroenLinks, PvdA, D66 en ChristenUnie geldt inderdaad, dat leden verdeelder zijn over Europese eenwording en integratie dan over de andere issues. Voor CDA en VVD geldt dat ze weliswaar verdeelder zijn over Europese eenwording, maar dat het vraagstuk van integratie op de derde plaats komt. Voor de SGP geldt niet dat leden vaker verdeeld zijn over Europese eenwording en integratie.

De verwachting van Kriesi et al. (2008: 151) dat de nieuwe dimensie met name de in electoraal opzicht grotere en gevestigde partijen zal verdelen blijkt aldus steun te vinden in de data. PvdA leden zijn verdeeld over beide issues, CDA en VVD leden met name over de Europese eenwording.²⁹

Tabel 3.3 Rangorde van eensgezindheid, per partij, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
1 meest verdeeld	EU	EU	EU	EU	EU	EU	inkomensverschillen
2	integratie	integratie	integratie	integratie	euthanasie	inkomensverschillen	sociale uitkeringen
3	sociale uitkeringen	sociale uitkeringen	inkomensverschillen	inkomensverschillen	integratie	integratie	integratie
4	inkomensverschillen	inkomensverschillen	sociale uitkeringen	euthanasie	inkomensverschillen	sociale uitkeringen	EU
5 minst verdeeld	euthanasie	euthanasie	euthanasie	sociale uitkeringen	sociale uitkeringen	euthanasie	euthanasie

Bron: LPO 2008

Samenvattend: als we kijken naar het type issues waarover leden eensgezind zijn, dan vinden we geen steun voor de verwachting dat zij vaker eensgezind zijn over kernthema's. De verwachting die de meeste empirische steun vindt, is die over vraagstukken die samenhangen met de culturele dimensie in de politiek. In de meeste partijen zijn leden over hieraan verbonden vraagstukken verdeelder dan over vraagstukken die samenhangen met de ethische of economische dimensie.

²⁹ Onderzoek onder Ierse partijleden (Gallagher en Marsh 2002: 173) laat trouwens zien dat Nederland niet het enige land is waarvoor dit geldt: leden van de gevestigde partij Fine Gael zijn verdeeld zijn over Europese eenwording, integratie en de opstelling van Ierland in het buitenland.

3.2.4 Toegenomen of afgenomen eensgezindheid?

Leden van Nederlandse politieke partijen zijn het over veel vraagstukken redelijk met elkaar eens. Maar er zijn issues waarover de leden van sommige partijen minder eensgezind zijn. Is die situatie typisch voor 2008? Met behulp van het LPO 1986, 1999 en 2008 kunnen we voor PvdA, D66, CDA en VVD voor enkele vraagstukken nagaan in hoeverre de eensgezindheid is toe- of afgenomen.³⁰

We kunnen twee tegengestelde verwachtingen formuleren over de ontwikkeling van de eensgezindheid binnen PvdA, D66, CDA en VVD. Enerzijds kunnen we verwachten dat deze partijen eensgezinder zijn geworden. Die verwachting is in de eerste plaats geïnspireerd door de eerder geformuleerde hypothese dat kleinere partijen eensgezinder zijn dan grotere. Alle vier partijen telden in 2008 minder leden dan eind jaren tachtig en negentig. Partijen worden kleiner en daarmee mogelijk eensgezinder. In de tweede plaats zouden partijen eensgezinder geworden zijn, omdat leden met een afwijkende mening de partij hebben verlaten. Dat idee past binnen een dynamisch model van veranderingen van opvattingen (zie Carsey en Layman 1999). Het idee is dat leden met een afwijkende opvatting zich aanpassen aan de dominante stroming binnen de partij, worden gesocialiseerd in het gedachtegoed van de partij of de partij verlaten (Weldon 2007: 19-20). Als die veronderstelling klopt, dan zullen partijen steeds eensgezinder worden. Dit proces zal zich overigens vooral voordoen met betrekking tot issues waar aandacht naar uit gaat. Over vraagstukken die niet in de belangstelling staan, zal het minder duidelijk zijn wat de dominante mening binnen de partij is en zullen opvattingen zich minder waarschijnlijk in die richting ontwikkelen.

Anderzijds kunnen we verwachten dat partijen in de loop van de tijd juist minder eensgezind zijn geworden. Als de rol van een overkoepelende ideologie losser wordt en leden minder uitgaan van een onderliggend, sturend wereldbeeld dat leidend is voor opvattingen over allerlei meer concrete kwesties, dan verwachten we dat de interne verdeeldheid toeneemt, zeker bij de vier bestuurspartijen waarvoor we gegevens voor een periode van drie decennia hebben.

Om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van eensgezindheid, vergelijken we voor PvdA, D66, CDA en VVD de A-scores op vijf vraagstukken (tabel 3.4, zie bijlage 3.5 voor de onderliggende opiniedistributies en de N) en de links-rechtszelfplaatsing (tabel 3.5).

Voor de vier partijen samen neemt de gemiddelde eensgezindheid ten aanzien van euthanasie toe. Binnen PvdA, D66 en VVD zijn leden in 2008 eensgezinder dan in 1999 en waren ze toen eensgezinder dan in 1986.³¹ Leden van het CDA

30 De vergelijking blijft noodgedwongen beperkt tot partijen en issues die zijn opgenomen in zowel het LPO 2008 als dat van 1999 en 1986.

31 Bij deze conclusie past overigens enige voorzichtigheid, omdat de vraagstelling over de euthanasiekwestie in 1999 en 2008 is veranderd om recht te doen aan de veranderende regelgeving op dit gebied. In 1986 stond op de linkeras de tekst 'euthanasie toestaan als de patiënt daarom vraagt', in 1999 en 2008 is het laatste deel van de zin weggelaten, zie bijlage 3.1.

werden tussen 1986 en 1999 iets minder eensgezind en daarna aanzienlijk eensgezinder.

Op de economische dimensie is de gemiddelde eensgezindheid nauwelijks veranderd. Voor zover er veranderingen zijn, zijn die niet voor alle partijen in dezelfde richting. Ten aanzien van het vraagstuk van inkomensverdeling is de eensgezindheid onder leden van de PvdA nagenoeg gelijk gebleven, al is de eensgezindheid in 1999 iets lager dan in 1986 en 2008. Binnen D66 is de eensgezindheid in 1999 iets hoger dan in 1986 en dat blijft in 2008 zo. Bij het CDA blijft de eensgezindheid gelijk. Leden van de VVD worden minder eensgezind over inkomensverschillen. Bij het issue van sociale uitkeringen zijn PvdA, D66 en CDA eensgezinder geworden. Partijleden van de VVD zijn minder eensgezind.

Op de culturele dimensie is er gemiddeld sprake van afgenomen eensgezindheid. Ten aanzien van het vraagstuk van integratie daalt de gemiddelde eensgezindheid van 0,47 naar 0,42. Van de vier partijen zijn de leden van het CDA in 2008 nog het meest eensgezind over integratie; in 1999 waren zij net zo eensgezind. Leden van de VVD waren in 1999 het meest eensgezind (A-score van 0,57) en bij deze partij is de verdeeldheid het meest toegenomen: de A-score daalde met 0,13 naar 0,44. Ook leden van D66 werden minder eensgezind: de A-score daalde van 0,49 naar 0,41. Leden van de PvdA waren en blijven het minst eensgezind met A-scores van 0,36 in 1999 en 0,34 in 2008. Met betrekking tot het vraagstuk van Europese integratie was de eensgezindheid in 1999 met een gemiddelde A-score van 0,39 al relatief laag en die is in 2008 (A-score 0,27) nog lager. Bij alle vier partijen daalde de eensgezindheid: CDA -0,16, VVD -0,14, PvdA -0,13 en D66 -0,07.

Tabel 3.4 A-scores voor diverse politieke vraagstukken, 1986-2008

	PvdA			D66			CDA			VVD			gemiddelde per vraagstuk		
	1986	1999	2008	1986	1999	2008	1986	1999	2008	1986	1999	2008	1986	1999	2008
euthanasie	0,63	0,70	0,85	0,57	0,70	0,85	0,27	0,17	0,38	0,35	0,65	0,81	0,46	0,56	0,72
inkomensverschillen	0,58	0,55	0,59	0,47	0,55	0,51	0,50	0,48	0,48	0,51	0,47	0,38	0,52	0,51	0,49
sociale uitkeringen		0,51	0,52		0,61	0,69		0,56	0,59		0,57	0,49		0,56	0,57
integratie		0,36	0,34		0,49	0,41		0,47	0,47		0,57	0,44		0,47	0,42
EU		0,39	0,26		0,47	0,40		0,39	0,23		0,32	0,18		0,39	0,27
gemiddelde per partij		0,50	0,51		0,56	0,57		0,41	0,43		0,52	0,46			
LR	0,60	0,67	0,66	0,67	0,62	0,66	0,34	0,45	0,46	0,54	0,62	0,65			

Bron: LPO 1986, 1999 en 2008

Over het algemeen is de eensgezindheid op de links-rechtsdimensie aanzienlijk. Het CDA vormt echter een uitzondering. Bij alle partijen is de eensgezindheid in 2008 groter dan in 1986. PvdA-leden zijn reeds in 1986 behoorlijk eensgezind en

zijn in 1999 nog eensgezinder. Leden van D66 waren en zijn net zo eensgezind: er zit geen duidelijke ontwikkeling in de eensgezindheid onder leden van D66. Onder VVD-leden neemt de eensgezindheid toe. In 1986 is de lagere A-score het gevolg van de spreiding over de categorieën en het ‘gat’ tussen categorie 8 en 10: 12% van de leden plaatst zichzelf op de meest rechtse positie, positie 9 is minder in trek. De eensgezindheid onder CDA leden groeit, maar zij blijven behoorlijk verdeeld. Ook hier zien we dat er in 1986 een groep leden is die zichzelf uiterst rechts plaatst;³² die ‘extreme groep’ is er in 1999 en 2008 niet, waardoor de A-score stijgt.

Tabel 3.5 Frequentieverdeling en A-scores op links-rechtszelfplaatsing partijleden 1986-2008, per partij (in procenten)

	PvdA			D66			CDA			VVD		
	1986	1999	2008	1986	1999	2008	1986	1999	2008	1986	1999	2008
1 links	23	14	13	2	1	1	0	0	1	1		
2	17	15	18	5	4	3	0	1	2	0	0	1
3	30	37	34	20	22	23	6	7	5	2	1	2
4	20	22	23	37	31	37	10	14	11	2	6	4
5	5	8	8	21	19	17	15	22	17	9	8	7
6	1	2	3	12	11	9	12	16	17	13	16	12
7	1	1	1	4	9	8	17	17	21	24	27	27
8	0	1	0	1	2	2	18	15	18	29	31	35
9			0		0	1	7	2	6	7	8	11
10 rechts	1	0	0		0	0	15	4	2	12	3	2
totaal	98	100	100	102	99	101	100	98	100	99	100	101
N	282	677	527	349	862	891	251	530	432	290	595	537
A-score ^a	0,60	0,67	0,66	0,67	0,62	0,66	0,34	0,45	0,46	0,54	0,62	0,65

a. De gemiddelde A-scores per jaar zijn 1986: 0,54; 1999: 0,59; 1999: 0,61.

Bron: LPO 1986, 1999 en 2008

De gemiddelde eensgezindheid per partij op deze vijf vraagstukken is in 2008 gedaald (VVD) of heel licht gestegen (PvdA, D66, CDA). Leden zijn veel eensgezinder geworden over euthanasie. Behalve in de VVD bleef de eensgezindheid op de economische dimensie vrijwel gelijk. Over de integratie van minderheden en Europese eenwording werden leden minder eensgezind. Op de overkoepelende links-rechtsdimensie zijn leden eensgezind en die eensgezindheid blijft gelijk (PvdA, D66) of neemt toe (CDA, VVD).

³² Het zijn vooral oudere partijleden die dit doen, wat er op zou kunnen wijzen dat dit het laatste restant leden is die links-rechts vooral opvatten als een religieuze in plaats van een economische tegenstelling.

De verwachting dat partijen op termijn eensgezinder worden, vindt dus geen steun. Het is niet zo dat het ledenbestand bijvoorbeeld door ledenverlies, rekrutering en inhoudelijke aanpassing, steeds eensgezinder wordt. Juist op kwesties die tussen 1999 en 2008 centraal hebben gestaan in de Nederlandse politiek, zoals de integratie van minderheden en Europese eenwording, zijn leden *niet* eensgezinder geworden. De toegenomen urgentie van deze vraagstukken en de discussies binnen en buiten partijen hebben niet geleid tot minder verdeeldheid, maar tot een toename van onderlinge verschillen. Interne verdeeldheid lijkt zich aldus met name – en in sterkere mate dan voorheen – voor te doen op de culturele dimensie.³³

3.2.5 Vraagstukken met conflictpotentieel

Om te bepalen wat de mogelijke impact is van verdeeldheid over een vraagstuk binnen een partij, het zogenoemde 'conflictpotentieel', is het volgens Niedermayer (1982: 96-98) niet alleen van belang om te kijken naar de grootte van het meningsverschil en de stemverhoudingen (de A-score dus), maar ook naar het belang van een vraagstuk. Als leden verdeeld zijn over kwesties die zij belangrijk vinden, dan is de kans groter dat het meningsverschil aan het licht komt en eventueel leidt tot hevige discussies of interne groepsvorming. Als leden verdeeld zijn over een kwestie waaraan zij nauwelijks belang hechten, dan zal de kwestie minder snel op de agenda komen en ligt discussie of groepsvorming minder voor de hand. Of een kwestie op de agenda komt, hangt echter niet alleen af van het belang dat leden daaraan hechten. De agenda van partijen wordt mede bepaald door externe omstandigheden: als bepaalde kwesties de nationale politieke agenda domineren, dan kan een partij moeilijk anders dan deze intern agenderen, zelfs als leden een kwestie niet of minder belangrijk vinden. Voor het beoordelen van verdeeldheid is het daarom van belang om de onderzochte issues in te delen op basis van de mate van eensgezindheid en het belang van de kwestie. Een kwestie is belangrijk als leden het vraagstuk urgent vinden³⁴, een vraagstuk traditioneel van belang is voor een partij (vgl. Valen en Narud 2007: 298) of het vraagstuk gerelateerd is aan een dominante tegenstelling in de Nederlandse politiek.

Als we (in tabel 3.6) de hoogte van de A-score afzetten tegen het politieke belang van de issues, zien we vier typen vraagstukken.³⁵ Ten eerste zijn er vraagstukken waarover partijleden erg eensgezind zijn en die politiek niet van belang zijn, zoals het vraagstuk van euthanasie voor de niet-confessionele partijen (cel linksboven). Ten tweede zijn er vraagstukken waarover leden relatief eensgezind zijn en die belangrijk zijn (cel linksonder), zoals euthanasie voor de SGP, inkomensverschillen

33 Ditzelfde beeld komt naar voren uit onderzoek naar de eensgezindheid binnen fracties (Andeweg en Thomassen 2007: 74, zie ook hoofdstuk 5).

34 Van deze kwesties is aan leden gevraagd welk vraagstuk hun partij met voorrang zou moeten aanpakken. Vraagstukken die door meer dan 15% van de leden worden genoemd, worden hier als urgent beschouwd (zie tabel 4.11 in het volgende hoofdstuk voor informatie over de urgente vraagstukken per partij).

35 Omwille van de overzichtelijkheid laten we hier alleen de lage A-scores (lager dan 0,40) en de hoge A-scores (hoger dan 0,60) zien.

voor GroenLinks en de PvdA en criminaliteit voor ChristenUnie en VVD. Het conflictpotentieel voor de vraagstukken in de cel linksboven is het laagst: de onderlinge eensgezindheid is relatief groot en de vraagstukken zijn niet belangrijk. In de cel linksonder is het conflictpotentieel groter omdat het om vraagstukken gaat die in de ogen van leden belangrijk zijn ofwel een centrale rol spelen in het politieke debat. Aangezien de onderlinge eensgezindheid bij deze vraagstukken relatief groot is, zal het belang ervan leiden tot intern debat (omdat het vraagstuk op de agenda komt), maar zijn hevige meningsverschillen niet te verwachten.

In de derde plaats zijn er vraagstukken waarop de eensgezindheid weliswaar gering is, maar waarvan het belang niet groot is. Omdat de kwesties politiek niet centraal staan en door leden niet urgent worden gevonden, zullen deze kwesties niet snel op de agenda komen. Gebeurt dat wel, dan is de kans op verdeeldheid groot: de onderlinge eensgezindheid is gering. Dat geldt in de meeste partijen voor de kwestie van kerncentrales. In de vierde plaats zijn er kwesties waarover leden relatief weinig eensgezind of zelfs verdeeld zijn en die er toe doen. Leden vinden de kwestie urgent, zoals het vraagstuk van integratie, of de kwesties zijn gerelateerd aan een scheidslijn die voor de partij traditioneel van belang is (euthanasie bij het CDA, inkomensverschillen bij de VVD) of een scheidslijn die politiek gezien relevant is (culturele en economische kwesties in alle partijen). Deze kwesties hebben de potentie om te zorgen voor conflict: de kwesties staan hoog op de politieke agenda, zullen aan bod komen in de partij én de leden zijn weinig eensgezind.

Tabel 3.6 Typologie van issues op basis van mate van eensgezindheid en belang, 2008

		mate van eensgezindheid (A-score)	
		hoog (A-score > 0,4)	laag (A-score < 0,4)
belang	laag	euthanasie: GL, PvdA, D66, CU, VVD kerncentrales: GL	kerncentrales: PvdA, D66, CU, CDA criminaliteit: GL
	hoog	euthanasie: SGP inkomensverschillen: GL, PvdA sociale uitkeringen: D66, CU criminaliteit: CU, VVD, SGP	EU: GL, PvdA, D66, CU, CDA, VVD integratie: GL, PvdA, CU euthanasie: CDA inkomensverschillen: VVD

3.3 Interne verdeeldheid: achtergronden en samenhang

Hiervoor hebben we gezien dat leden van dezelfde partij redelijk eensgezind zijn, maar dat we niettemin voor de meeste partijen enkele vraagstukken kunnen aanwijzen die politiek gezien van belang zijn en waarover leden relatief weinig eensgezind zijn. Wat we niet weten, is *wie* er dan precies binnen die partijen van mening verschillen en in hoeverre opvattingen over verschillende vraagstukken met elkaar samenhangen. Inzicht in de achtergronden van verdeeldheid over specifieke kwesties is relevant om een beeld te krijgen van het karakter en de ernst van de verdeeldheid. Als een tegenstelling op een bepaald vraagstuk samenhangt met andere verschillen, bijvoorbeeld in achtergronden, activisme, persoonlijke motieven of opvattingen over andere kwesties, dan is er sprake van *mutually*

reinforcing cleavages (Lijphart 1986 [1968]: 172). In zo'n situatie, waarin meerdere tegenstellingen (in achtergronden of opvattingen) samenvallen, spreken we van 'tendenties' of 'vleugels' binnen een partij (vgl. Sartori 1976: 66-67; De Vries 1982: 130-131). Hangen verschillen over de ene kwestie niet samen met verschillen in achtergronden of meningsverschillen over andere kwesties, dan is er sprake *cross-cutting cleavages*, tegenstellingen die dwars op elkaar staan. In het eerste geval zijn de gevolgen van tegenstellingen mogelijk serieuzer dan in dat laatste geval. Als tegenstellingen samenvallen is er een grotere kans is op conflict en instabiliteit dan als tegenstellingen niet overlappen en dus niet steeds dezelfde mensen tegenover elkaar staan (vgl. Lipset et. al 1956: 77-78; Lijphart 1986 [1968]: 172).

Om de interne eensgezindheid nader in kaart te brengen, kijken we in paragraaf 3.3.1 of interne meningsverschillen kunnen worden herleid tot verschillen in achtergrondkenmerken, activisme of lidmaatschapsmotieven. In paragraaf 3.3.2 gaan we met behulp van een clusteranalyse na in hoeverre (verschillen in) opvattingen over belangrijke politieke kwesties met elkaar samenhangen en of we binnen partijen inhoudelijke groepen kunnen onderscheiden.

3.3.1 Meningsverschillen en tegenstellingen in achtergronden, activisme en motieven

Verwachtingen over verschillen tussen partijleden

Hoe kunnen we meningsverschillen binnen partijen verklaren? Zijn verschillen van mening te herleiden tot andere verschillen tussen leden? In de literatuur worden diverse hypothesen gesuggereerd om de diversiteit van opinies van partijleden te verklaren. Een eerste set verklaringen gaat in op de rol van socialisatie. Daarbij gaat het om het idee dat iemands achtergrond, positie en levenservaring van invloed zijn op zijn opvattingen en dat mensen met verschillende achtergronden er uiteenlopende opvattingen op na houden (o.a. Whiteley et al. 1994: 150). Hierbij kan worden gedacht aan verschillen in geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, sociale klasse, religie en woonplaats (Whiteley et al. 2006: 55). Zo zouden vrouwen er linksere opvattingen op na houden dan mannen (Seyd en Whiteley 1992: 129) en zouden jongeren idealistischer en extremer zijn dan ouderen (Bruter en Harrison 2009: 22). De opvattingen van lageropgeleiden zouden afwijken van die van hogeropgeleiden (zie Bovens en Wille 2011, Dekker en Den Ridder 2011: 70-73) bijvoorbeeld als het gaat om de integratie van minderheden (De Goede 2011: 140) of internationale kwesties (Den Ridder et al. 2011: 31). In de literatuur worden er grofweg drie mechanismen onderscheiden waarlangs opleidingsniveau opvattingen beïnvloedt: via verschillen in materiële zekerheid en hulpbronnen (mensen met een hogere opleiding hebben een betere sociaaleconomische positie en kijken daarom anders tegen de wereld aan); via sociale en politieke vaardigheden, zelfvertrouwen en kennis (mensen met een hogere opleiding hebben meer kennis en zelfvertrouwen en daarom andere opvattingen over maatschappij en politiek); via sociale netwerken en de sociale omgeving (mensen met een hogere opleiding komen vaak uit een milieu waarin zij meer gestimuleerd worden en daarom zouden ze andere opvattingen hebben dan mensen uit een lager sociaal milieu en opleidingsniveau; Dekker en Van der Meer 2009: 141).

Iemands materiële zekerheid en sociale positie worden overigens niet alleen gemeten middels opleidingsniveau, maar ook door sociale klasse. Mensen behorend tot een hogere sociale klasse zouden door andere belangen en/of een ander sociaal netwerk andere opvattingen hebben dan mensen van de midden- of arbeidersklasse. Vooral in een klassensamenleving als Groot-Brittannië is deze factor van belang (Seyd en Whiteley 1992: 128).³⁶ Een laatste achtergrondkenmerk dat kan samenhangen met opvattingen is religieuze gezindte. Mensen die religieus zijn, kunnen over sommige vraagstukken een andere mening hebben dan niet religieuze mensen. Ook tussen religies en religieuze stromingen kunnen zich verschillen voordoen.³⁷

Een tweede manier waarop socialisatie kan leiden tot verschillen in opvattingen betreft niet de socialisatie binnen de maatschappij als geheel, maar de socialisatie binnen partijen. Mensen die langer lid zijn van een bepaalde partij zullen de politieke wereld anders zijn gaan bekijken en hun opvattingen hebben aangepast (Whiteley et al. 2006: 55). Het gevolg is dat mensen die langer lid zijn andere opvattingen hebben dan mensen die kort lid zijn. Behalve dat de lengte van het lidmaatschap kan samenhangen met opvattingen, kunnen er verschillen zijn tussen generaties. Kitschelt (1989b: 407- 409) veronderstelt dat mensen lid worden als een inhoudelijk thema dat ze belangrijk vinden urgent is. Een nieuwere generatie leden is mogelijkterwijs op basis van andere issues gemobiliseerd dan mensen die al (langer) lid zijn. Op die manier kan er verdeeldheid binnen partijen ontstaan. Een voorbeeld is de verdeeldheid die na 1968 binnen de Duitse SPD ontstond, toen de protestgeneratie van 1968 lid werd van die partij (Bell en Shaw 1994b: 170). In Nederland wordt 2002 wel genoemd als het moment waarop een nieuwe generatie leden zich meldde (zie Voerman en Van Schuur 2011: 205). Vanaf dit turbulente politieke jaar stijgt het lidmaatschap van met name linkse partijen; het zou kunnen zijn dat er een nieuwe, mogelijk afwijkende generatie leden bij komt.

Ook politieke herkomst van leden kan een rol spelen. GroenLinks (in 1990), ChristenUnie (in 2000) en CDA (in 1980) zijn in een ver of minder ver verleden ontstaan als fusie van andere partijen. Die partijen hadden genoeg gemeen om te fuseren, maar in elk fusieproces blijken er ook verschillen te zijn (zie o.a. Ten Napel 1992; Hippe 2010). Het is denkbaar dat de oude 'bloedgroepen' te herkennen zijn, bijvoorbeeld omdat leden nog verschillen in ideologische of geloofsovertuiging (vgl.

36 Het is echter de vraag hoe groot de rol van deze achtergrondkenmerken kan zijn om verschillen binnen partijen te verklaren. Zoals we in hoofdstuk 2 zagen, zijn er binnen de meeste onderzochte partijen relatief weinig jongeren en lageropgeleiden. Als die groepen al een afwijkende opinie hebben, dan zal dat op geaggregeerd niveau niet snel tot grote verschillen leiden, omdat die groepen zo klein zijn.

37 In de internationale literatuur wordt daarnaast verwacht dat iemands woonplaats of regionale herkomst samenhangt met zijn of haar opvattingen. Onderzoekers verwachten in Canada verschillen tussen mensen die in het centrum van het land wonen en diegenen die in de periferie wonen, met name ten aanzien van regionale vraagstukken (Archer en Ellis 1994: 301). Omdat we ten aanzien van de hier onderzochte issues en voor de Nederlandse casus dergelijke verschillen niet verwachten, laten we regio als kenmerk buiten beschouwing.

voor het CDA Koole en Van Holsteyn 2011: 132) of omdat zij in een verschillende traditie gesocialiseerd zijn.

Een tweede en derde set verklaringen om verschillen in opvattingen te begrijpen, hebben betrekking op het activisme respectievelijk de lidmaatschapsmotieven van partijleden. Dat de mate van politiek activisme zou samenhangen met opvattingen, is al ruim een eeuw een veelvoorkomend onderwerp in onderzoek naar partijleden. Het centrale idee is dat passieve leden er andere, minder extreme opvattingen op na houden dan actieve leden. Ostrogorski (1970 [1902]: 170) stelt, met de Britse Liberale partij rond 1900 voor ogen, dat de *party caucus* er radicalere opvattingen op na houdt dat de rest van de partij en de Kamerleden (vgl. May 1973: 140). Duverger (1965 [1954]: 100-101) beschrijft het verschil in opvattingen tussen leden en kiezers van de Duitse sociaaldemocratische partij en ontwikkelt de hypothese dat dit verschil zich veel algemener voordoet en er sprake is van een 'law of disparity'. In 1973 formuleert May, onder meer op basis van deze voorbeelden, de zogeheten 'law of curvilinear disparity' die stelt dat partijen geen *unitary actors* zijn en dat de opinies binnen partijen verschillen afhankelijk van de groep waartoe mensen behoren. May onderscheidt drie lagen of strata: top-leiders, sub-leiders en niet-leiders. Hij stelt dat sub-leiders extremere opvattingen hebben over beleidsvraagstukken dan top-leiders en niet-leiders. De verschillen zijn het gevolg van het feit dat de drie groepen andere prikkels en doelen hebben. Top-leiders willen gekozen worden en passen zich daarom aan aan de gematigde opvattingen van niet-leiders. Subleiders zijn actieve leden die vanuit ideologische doelstellingen tijd en energie in hun partij steken. Zij zijn niet in de eerste plaats bezig met het winnen van stemmen, maar met het verwezenlijken van hun idealen en daarom zullen hun opinies radicaler zijn (May 1973: 149; Kennedy et al. 2006: 787).³⁸

De wet van May heeft betrekking op kiezers, actieve leden en gekozen vertegenwoordigers. Partijledenonderzoekers leiden eruit af, dat er een onderscheid is in opvattingen van actieve en minder actieve leden. De gemotiveerde sub-leiders zijn vergelijkbaar met de actieve leden die gemotiveerd door ideologie actief worden en extreme opvattingen hebben. Passieve leden lijken meer op kiezers van de partij en hebben gematigde opvattingen (zie o.a. Seyd en Whiteley 1992: 100; Whiteley et al. 1994: 108; Kennedy et al. 2006: 791).

Eén van de punten van kritiek op de wet van May (zie Kitschelt 1989b voor uitgebreide kritiek) richt zich op het wellicht te simpele onderscheid tussen leiders en sub-leiders. Kitschelt (1989b: 403) stelt dat leiders en actieve leden geen homogene groepen zijn, maar bestaan uit mensen met uiteenlopende motieven en aspiraties. Anders dan May veronderstelt Kitschelt niet dat *alle* sub-leiders gemotiveerd worden door ideologie: subleiders zijn zelf vaak lokale politici

38 Het empirisch bewijs voor de Wet van May is wisselend. De meeste auteurs vinden geen bewijs voor de stelling dat actieve leden (altijd) radicaler zijn dan kiezers en leiders (o.a. Herrera en Talyor 1994; Norris 1995; Narud en Skare 1999; Koole en Van Holsteyn 2000; Gallagher en Marsh 2002). Andere auteurs vinden wel bewijs (Widfeldt 1995) of bewijs onder specifieke omstandigheden (Kitschelt 1989b).

of willen dat hun partij macht heeft, dus zullen zij ook *office seeking incentives* hebben (Kennedy et al. 2006: 787). Kitschelt (1989b: 406-407) onderscheidt in dit verband twee typen leden: pragmatisten en ideologen. Pragmatisten zijn gematigd in termen van beleid en strategie en richten zich op electoraal succes. Leden die worden gemotiveerd door electorale motieven of lid zijn om carrière te maken, zullen pragmatischer zijn in hun opvattingen (Whiteley et al. 2006: 56). Ideologen zijn gericht op de kerndoelgroep van de partij en hebben een sterke ideologisch drijfveer die leidt tot relatief radicale opvattingen en strategieën (Kitschelt 1989b: 406). Volgens Kitschelt moeten we dan ook niet kijken of leden actief of minder actief zijn, maar of zij ideologische of pragmatische motieven hebben. Leden die sterk ideologisch gemotiveerd zijn, zullen er andere, extremere opvattingen op na houden dan leden die minder ideologisch gemotiveerd zijn. Zie hier een derde set van verklaringen om verschillen in opvattingen tussen partijleden te begrijpen: verschillen in motieven om lid te worden van een partij.

Er is nog een manier waarop ideologische motieven kunnen samenhangen met opvattingen. Hierboven gingen we uit van algemene ideologische motieven, maar het is mogelijk dat leden met betrekking tot een specifiek vraagstuk gemotiveerd zijn. Leden die een vraagstuk belangrijk vinden zullen wellicht dieper over dat vraagstuk hebben nagedacht en op dat punt ideologisch gemotiveerd zijn en vasthouden aan hun opinie. Leden die een vraagstuk minder belangrijk vinden, zullen er minder goed over hebben nagedacht en hun opvattingen eerder aanpassen aan de gematigde opvattingen van kiezers. Zo ontstaat er een verschil tussen leden die een vraagstuk belangrijk vinden en zij die dat niet vinden.

Verschillen tussen groepen met andere kenmerken, mate van activisme of motieven?

Hieronder kijken we of de verdeeldheid in opvattingen over bepaalde kwesties samenhangt met verschillen in achtergronden, activisme of lidmaatschapsmotieven. We richten ons daarbij op kwesties met een hoog conflictpotentieel (zie tabel 3.6). Dit zijn de vraagstukken waarvan inzicht in het karakter en de ernst van die verdeeldheid het meest relevant is. Deze vraagstukken zijn te beschouwen als *most likely cases*: als we hier geen systematische verschillen waarnemen, dan zal dat voor de andere vraagstukken hoogstwaarschijnlijk evenmin het geval zijn. Het gaat in totaal om 11 vraagstukken.

Het gaat hierbij steeds om de vraag of de verdeeldheid over een bepaalde kwestie samenhangt of wellicht samenvalt met verschillen in achtergronden, activisme en lidmaatschapsmotieven. In bijlage 3.6 staat hoe die kenmerken zijn geoperationaliseerd. Omwille van de overzichtelijkheid en omdat we geïnteresseerd zijn in groepen met tegenovergestelde meningen, kijken we naar de 'ingedikte versies' van de originele zeven-puntschalen. Die schalen zijn teruggebracht tot drie categorieën: positie 1-3, middenpositie 4, en positie 5-7. Als er een substantieel verschil is tussen, bijvoorbeeld, jongere en oudere leden, dan verwachten we dat jongeren zich vaker op de posities 1-3 bevinden en ouderen zich vaker op de posities

5-7. Het zijn die verschillen waarnaar we op zoek gaan.³⁹ In tabel 3.7 staat bij wijze van samenvatting een gestileerde weergave van die verschillen, de tabellen waarop deze samenvatting is gebaseerd, zijn opgenomen in bijlage 3.6. Voor elk onderzocht vraagstuk zijn de twee kanten van de schaal weergegeven (de middenpositie is weggelaten) en is met behulp van een asterix (*) weergegeven of en in hoeverre de subgroepen van elkaar verschillen. Eén asterix geeft aan dat de ene subgroep 10-15% vaker dan de andere een bepaalde positie inneemt, bij twee astrixen is dit verschil tussen de 15-20%, bij drie tussen de 20-25% en bij vier 25% of groter.⁴⁰

In tabel 3.7 is te zien dat opvattingen over kwesties met conflictpotentieel soms samenhangen met achtergrondkenmerken, maar nauwelijks met de mate van activisme of met lidmaatschapsmotieven. Bij drie van de 11 onderzochte vraagstukken hangt de opvatting over een vraagstuk samen met geslacht. In GroenLinks en CDA zijn mannen iets vaker voorstander van Europese eenwording dan vrouwen. In de VVD zijn vrouwen vaker voorstander van kleinere inkomensverschillen en mannen van grotere. Het verschil tussen mannen en vrouwen is echter beperkt en het is dan ook niet zo dat mannen tegenover vrouwen staan. Neem het Europese vraagstuk bij het CDA: 52% van de mannen neigt naar de positie dat Europese eenwording verder moet, terwijl slechts 37% van de vrouwen die mening is toegedaan (een verschil van 15%). De positie dat eenwording al te ver is gegaan wordt aangehangen door 38% van de vrouwelijke CDA-leden en 30% van de mannelijke. Dat duidt er op dat opvattingen over Europese integratie binnen het CDA samenhangen met geslacht, maar dat de verdeeldheid over dat issue niet simpelweg te herleiden is tot verschillen tussen mannen en vrouwen. Beide groepen zijn verdeeld.

In zes van de 11 gevallen hangen opvattingen samen met leeftijd. Binnen GroenLinks en PvdA zijn leden jonger dan 50 vaker van mening dat allochtonen hun eigen cultuur mogen behouden en Europese eenwording verder moet, terwijl ouderen vaker vinden dat minderheden zich moeten aanpassen en eenwording te ver is gegaan. Binnen het CDA vinden leden jonger dan 50 vaker dat euthanasie verboden moet worden. Binnen de VVD vinden leden jonger dan 50 vaker dat inkomensverschillen groter moeten worden. Het verschil tussen leden onder en boven de 50 is in enkele gevallen (PvdA-EU; VVD-inkomensverschillen) tussen de 15-20%, maar is nergens zo groot dat jongeren tegenover ouderen staan.

Opvattingen hangen vaak samen met het opleidingsniveau, ook binnen partijen. Aangezien het opleidingsniveau in partijen relatief hoog ligt, hebben we hier hogeropgeleide leden (universiteit of hbo) vergeleken met leden die in die

39 Het kan natuurlijk zijn dat er tussen jongere en oudere leden kleinere verschillen zijn, die minder zichtbaar worden door deze indikking, maar dat zijn dan eerder nuanceverschillen dan dat zij er een andere opvatting op na houden over de richting waarin een bepaald vraagstuk zich zou moeten ontwikkelen.

40 Er is niet gekeken naar significantie van verschillen omdat we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn in de vraag in hoeverre groepen tegenover elkaar staan en minder in significante maar in omvang beperkte verschillen. Of een opvatting significant samenhangt met een achtergrondkenmerk hangt bovendien af van de omvang van de subgroepen: bij grotere subgroepen zijn verschillen sneller statistisch significant dan bij kleine, terwijl de omvang van het verschil kleiner kan zijn.

	geslacht	leeftijd	opleiding	sociale klasse	religie ^c	kerkbezoek	lidmaatschapsduur (voor 2002 vs na 2002)	partijverleden ^d	subjectief activisme	tijdsbesteding	ideologie	pragmatisme	urgent issue ^e
VVD – EU													
verder (49%)			**	**			*						**
al te ver (35%)			**	**			*						

a. Het aantal asterixen geeft de grootte van het verschil tussen subgroepen weer. * = verschil van 10-15%; ** = verschil van 15-20%; *** = verschil van 20-25%; **** = verschil > 25%. De onderliggende frequentieverdelingen per subgroep zijn te vinden in bijlage 3.6. Leesvoorbeeld: binnen GroenLinks is er ten aanzien van de positie dat Europese eenwording verder moet een verschil van 15-20% tussen mannen en vrouwen.

b. Zie bijlage 3.6 voor de operationalisering van de achtergrondkenmerken, activisme en motieven. Behalve bij religie bij de ChristenUnie en partijverleden, staan per kenmerk twee subgroepen tegenover elkaar.

c. Religie is bij de seculiere partijen geoperationaliseerd als wel of niet religieus. Bij CDA en ChristenUnie is er gekeken naar verschillen in religieuze gezindte.

d. Partijverleden is alleen bekeken voor GroenLinks, ChristenUnie en CDA.

e. Het gaat soms om een zeer kleine subgroep die het vraagstuk urgent vindt. Als de subgroep kleiner is dan 30 is de uitkomst van de analyse niet in de tabel opgenomen.

Bron: LPO 2008

zin niet hogeropgeleid zijn. In GroenLinks en PvdA zijn hogeropgeleide leden vaker van mening dat allochtonen hun cultuur mogen behouden, terwijl niet-hogeropgeleiden vaker vinden dat zij zich moeten aanpassen. Dat laatste zien we ook binnen de ChristenUnie. In vijf van de zes in de tabel opgenomen partijen hangen opvattingen over Europese eenwording samen met opleidingsniveau. Hogeropgeleiden neigen vaker naar de opvatting dat eenwording verder moet, terwijl niet-hogeropgeleiden vaker vinden dat eenwording al te ver is gegaan. Vooral binnen PvdA en VVD zijn de verschillen aanzienlijk. Binnen de VVD vindt onder de hogeropgeleiden de grootste groep (52%) dat eenwording verder moet, terwijl onder de niet-hogeropgeleiden de grootste groep (48%) vindt dat eenwording al te ver is gegaan. Bij de PvdA doet zich eenzelfde patroon voor, waarbij overigens net als bij de VVD niet-hogeropgeleiden verdeelder zijn over het Europese vraagstuk dan hogeropgeleiden. Het is echter niet zo, dat verschillen in opleidingsniveau samenvallen met verschillen in opvattingen over een bepaalde kwestie; de spreiding binnen de opleidingsgroepen is aanzienlijk.

Bij zes van de 11 onderzochte vraagstukken hangen sociale klasse en opvattingen samen, in veel gevallen bij vraagstukken waar ook samenhang met opleidingsniveau is. De richting van het verband lijkt er eveneens sterk op. Ten aanzien van Europese eenwording zijn mensen die zichzelf tot een hogere sociale klasse rekenen vaker voor verdere eenwording en mensen die dat niet doen vaker van mening dat eenwording al te ver is gegaan (in PvdA, ChristenUnie, CDA en VVD). Net als bij opleidingsniveau is het verschil binnen PvdA en VVD het grootst. Sociale klasse hangt daarnaast samen met het vraagstuk van integratie binnen de PvdA en dat van inkomensverschillen bij de VVD.

Religieuze gezindte, dat wil zeggen of iemand wel of niet religieus zegt te zijn, hangt in de seculiere partijen niet samen met de meningen over de onderzochte kwesties. Bij het CDA zeggen alle leden religieus te zijn en is gekeken of katholieken en protestanten van mening verschillen. Dat blijkt bij deze kwesties nauwelijks het geval te zijn (zie ook Van Holsteyn en Koole 2010:140).⁴¹ Bij het vraagstuk van euthanasie hangen opvattingen van CDA-leden wel samen met kerkbezoek: frequente kerkbezoekers zijn vaker van mening dat euthanasie verboden moet worden. Hoewel zowel niet-frequente (83%) als frequente kerkbezoekers (66%) in meerderheid neigen naar de opvatting dat euthanasie toegestaan moet zijn, zijn het vooral frequente kerkbezoekers die neigen naar de positie dat euthanasie verboden moet zijn (23% versus 9%). Het is niet zo dat binnen het CDA frequente kerkbezoekers tegenover niet-frequente kerkbezoekers staan, maar de meningsverschillen over dit thema kunnen voor een groot deel worden herleid tot dit verschil. Binnen de ChristenUnie is er beperkte samenhang met religieuze gezindte. Ten aanzien van het vraagstuk van integratie houden leden die zichzelf tot de evangelische- of Pinkstergemeente rekenen er een iets afwijkende mening op na. Ten aanzien van het vraagstuk van Europese eenwording wijken orthodox gereformeerden en leden van de PKN iets van elkaar af. De verschillen zijn echter klein.

Opvattingen hangen niet vaak samen met lidmaatschapsgeneratie, dat wil hier zeggen of iemand voor of vanaf 2002 partijlid is geworden. Bij PvdA, CDA en VVD is er samenhang tussen lidmaatschapsgeneratie en opvattingen over Europese eenwording, maar die samenhang is gering. Voor GroenLinks, CDA en ChristenUnie keken we ook naar het partijverleden. We moeten hier voorzichtig zijn, want het gaat om kleine aantallen respondenten.⁴² Binnen GroenLinks hebben voormalige leden van de PPR een iets andere opinieverdeling dan leden van GroenLinks/PSP over het vraagstuk van integratie. Binnen de ChristenUnie vinden voormalige leden van de RPF iets vaker dat Europese eenwording al te ver is gegaan in vergelijking met leden van GPV/ChristenUnie. Binnen het CDA zijn er ook verschillen naar partijachtergrond: mensen die lid waren van ARP en KVP zijn vaker voor het verbieden van euthanasie, voormalige leden van de CHU vinden vaker dat eenwording al te ver is gegaan. Het gaat zoals gezegd om kleine aantallen respondenten, dus we moeten deze verschillen beschouwen als niet meer dan een voorzichtige indicatie.

Hoewel in de literatuur veelal een groot punt wordt gemaakt van het vermeende verschil tussen actieve en minder actieve leden, zien we dat onderscheid hier niet terug. De onderzochte opvattingen vertonen nauwelijks samenhang met activisme van leden (geoperationaliseerd middels subjectief activisme en de tijdsbesteding

41 Ten aanzien van de kwestie van euthanasie zijn katholieke CDA-leden hooguit iets stilliger van mening dat euthanasie toegestaan moet zijn; zij kiezen vaker dan protestantse leden voor positie 1-2 op de schaal.

42 Bij GroenLinks zijn 365 leden alleen lid geweest van GroenLinks, 85 leden waren eerst lid van de PPR, 83 van de PSP. Bij de ChristenUnie zijn 281 leden alleen lid geweest van de ChristenUnie, 104 leden waren eerst lid van de GPV, 88 van de RPF. Bij het CDA zijn 257 leden alleen lid geweest van het CDA, 105 leden waren lid van de ARP, 39 van de CHU en 50 van de KVP.

aan de partij). Alleen binnen het CDA zijn actieve leden iets vaker van mening dat euthanasie toegestaan moet worden, maar het verschil is klein.

Ook is er in de gegevens geen steun voor de verwachting dat ideologisch gemotiveerde leden verschillen van niet-ideologisch gemotiveerde leden, of dat pragmatische leden verschillen van niet-pragmatici. Ten aanzien van het vraagstuk van euthanasie zijn er kleine verschillen in het CDA (de meest ideologische leden zijn vaker van mening dat euthanasie verboden moet zijn), net als bij de VVD ten aanzien van inkomensverschillen (de meest ideologische leden hebben meer uitgesproken opvattingen, de verdeeldheid binnen deze groep is groter dan binnen alle leden samen). Binnen de PvdA zijn pragmatische leden vaker van mening dat Europese eenwording verder moet dan niet-pragmatici. De verschillen zijn wederom klein.

De betrokkenheid bij een vraagstuk lijkt in sommige gevallen een rol te spelen. Diegenen die vinden dat een vraagstuk urgent is en met voorrang aangepakt dient te worden door de partij, houden er in een aantal gevallen een andere mening over dat vraagstuk op na dan leden die het vraagstuk niet urgent vinden. Dat verschil doet zich vooral voor ten aanzien van Europese eenwording. Met name bij GroenLinks en D66 zijn de verschillen groot. Binnen GroenLinks neigt 91% van de leden die het vraagstuk urgent vindt naar de positie dat eenwording verder moet, onder diegenen die dat niet vinden is dat 60%. Binnen D66 is die verhouding vergelijkbaar: 91% versus 63%. Opvattingen over deze kwestie vallen bij die partijen samen met de betrokkenheid. Binnen PvdA en VVD zijn de verschillen kleiner (en wordt het Europese vraagstuk ook minder urgent gevonden). Binnen de ChristenUnie is er een beperkte samenhang tussen betrokkenheid bij het vraagstuk van integratie en de opvattingen daarover.

Verschillen in opvattingen binnen partijen blijken aldus in sommige gevallen samen te hangen met achtergrondkenmerken of betrokkenheid bij een vraagstuk. Er zijn daarbij verschillen tussen partijen en vraagstukken. Opvattingen over de integratie van etnische minderheden en Europese eenwording hangen vaak samen met opleidingsniveau. Opvattingen over euthanasie van CDA-leden hangen samen met kerkbezoek. Zoals in eerder onderzoek naar voren is gekomen, blijken er nauwelijks verschillen te zijn tussen de opvattingen van meer en minder actieve leden (Van Holsteyn en Koole 2000; Den Ridder et al. 2011b). Ook tussen mensen met uiteenlopende lidmaatschapsmotieven zien we geen noemenswaardige verschillen, al is er in enkele gevallen een verschil tussen mensen die zeer ideologisch gemotiveerd zijn en mensen die dat minder zijn.⁴³ Alleen de urgentie van een vraagstuk speelt bij meerdere partijen een rol, zij het uitsluitend voor

43 Ook in een studie naar verschillen tussen pragmatici en ideologen in de Ierse sociaaldemocratische partij wordt geen meningsverschil tussen beide groepen aangetroffen (Kennedy et al. 2006: 802). Kennedy et al. verklaren dat onder meer door te wijzen op het feit dat het moeilijk is om een empirisch onderscheid te maken tussen ideologen en pragmatici. Hoewel zij dat heel anders doen dan in de voorliggende studie, geldt hier niet minder dat het moeilijk is om ideologen en pragmatici te onderscheiden: de meeste leden zijn ideologisch gemotiveerd en slechts enkelen geven aan zich vooral door pragmatische motieven te hebben laten leiden.

het vraagstuk van Europese eenwording: leden die dat urgent vinden, denken er anders over dan leden die dat niet vinden.⁴⁴

Voor geen van de onderzochte partijen en issues zijn de verschillen tussen onderscheiden groepen dermate groot, dat achtergrondkenmerken, de mate van activisme of lidmaatschapsmotieven een afdoende verklaring zijn voor de waargenomen verdeeldheid binnen partijen. Er zijn weliswaar verschillen van opvatting, maar het is niet zo dat ten aanzien van de kwesties waarover weinig eensgezindheid bestaat jongeren tegenover ouderen staan of lageropgeleiden tegenover hogeropgeleiden. De verdeeldheid binnen partijen kunnen we al met al niet adequaat verklaren op basis van de hier onderzochte kenmerken.

3.3.2 Groepen binnen partijen

Auteurs die partijen zien als een geheel van subgroepen (o.a. Sartori 1976: 66) onderscheiden diverse soorten subgroepen. Veelal gaat het daarbij om georganiseerde subgroepen, zoals fracties en facties (Sartori 1976: 66), waarvan verschillende typen bestaan (Boucek 2009: 469 e.v.). Er zijn binnen partijen echter ook niet-georganiseerde subgroepen. Zij kunnen worden aangeduid met de term 'tendentie'. Bij een tendentie gaat het, volgens Sartori (1976: 66-67) om een groep mensen met een gedeelde, stabiele set van attitudes. Een tendentie is diffuus. Als een groep leden zich op één vraagstuk onderscheidt van andere groepen leden, wordt dat wel aangeduid met de term 'issue-groep' (De Vries 1982: 131). Als meningsverschillen op diverse vraagstukken samenvallen, is de interne verdeeldheid structureler. Leden staan dan bij interne discussies steeds in dezelfde constellatie tegenover elkaar, in plaats van dat er per vraagstuk gelegenhedencombinaties zijn met uiteenlopende standpunten. De vraag is dus weer of verschillen overlappen en elkaar dus mogelijk versterken.

Omdat het startpunt van deze studie ligt in de opvattingen van individuele leden en we geen informatie hebben over de mate waarin die leden zich los van de centrale partij organiseren, blijven eventuele georganiseerde subgroepen buiten beschouwing. De vraag die we hier beantwoorden is hoe opvattingen van leden over belangrijke kwesties samenhangen.⁴⁵ We zagen al dat diverse commentatoren het bestaan van tendenties in partijen suggereren. Zo zou er binnen de PvdA een links-liberaal en een klassiek-links kamp zijn, zou de VVD zich verdelen in een conservatief-populistische en liberale vleugel en zou het CDA op te delen zijn in een links en conservatief georiënteerde kant. Zien we deze (of andere) tendenties als we naar de opvattingen van individuele leden kijken?

44 Mogelijk blijft het belang van de betrokkenheid bij een specifiek vraagstuk onderbelicht door de manier waarop er in het LPO naar is gevraagd: men moest uit een lijst van acht vraagstukken het *belangrijkste* vraagstuk aanwijzen. Om een goed beeld te krijgen van het belang dat iemand aan uiteenlopende vraagstukken hecht zou eigenlijk *per vraagstuk* gekeken moeten worden hoe belangrijk iemand het vindt.

45 Het is overigens mogelijk dat leden niet weten dat zij tot een groep of tendentie behoren of – samen met anderen – een afwijkende mening hebben van andere groepen binnen de partij (in paragraaf 3.4 gaan we in op de percepties van leden).

Methode

Om te kijken of er binnen partijen groepen leden te onderscheiden zijn, maken we gebruik van een exploratieve en descriptieve clusteranalyse. Clusteranalyse is erop gericht om een hoeveelheid individuele gegevens te herschikken tot relatief homogene groepen (Norusis 2012: 375; Mooi en Sarstedt 2011: 238). Het doel is om groepen te vormen met zoveel mogelijk gelijkenis binnen een groep en zoveel mogelijk verschil tussen groepen (Dekker 1989: 18). Hier kijken we of we op basis van diverse opvattingen groepen partijleden kunnen vormen die hetzelfde denken over bepaalde kwesties en daarin verschillen van andere groepen binnen het ledenbestand.

De uitkomsten van een clusteranalyse worden mede bepaald door de gehanteerde methode van clusteren (zie Norusis 2012 en Mooi en Sarstedt 2011 voor een overzicht) en de keuzen ten aanzien van het aantal clusters. Hier is gebruik gemaakt van k-means clustering (uitgevoerd in Quick Clusters van SPSS, procedure *no update*, zie ook Klein 2006; Spier 2011). Deze methode is geschikt voor steekproeven met minimaal 500 cases en kan worden gebruikt met ordinale data, hoewel de methode strikt genomen ontwikkeld is voor intervaldata (Mooi en Sarstedt 2011: 259). Bij deze iteratieve methode bepaalt de onderzoeker vooraf hoeveel clusters of groepen het programma vormt. Bij het begin van de analyse kiest k-means clustering de zogeheten clustercentra, dat zijn de gemiddelden van de groepen, willekeurig. Elke case (in dit geval: partijlid) wordt vervolgens toegewezen aan het cluster waarvan het clustergemiddelde het dichtst ligt bij zijn gemiddelde opvattingen. De clustergemiddelden worden opnieuw berekend als alle respondenten aan een cluster zijn toegevoegd. Dan begint de procedure opnieuw: van alle respondenten wordt weer uitgezocht welk centrum het dichtst bij is en de clustertoewijzing wordt aangepast. Dit gaat door totdat er niks meer verandert of een vooraf bepaald aantal stappen is uitgevoerd (Norusis 2012: 390; Mooi en Sarstedt 2011: 256).

De clusteranalyses zijn per partij uitgevoerd. Als input zijn de vijf politieke kwesties genomen die staan voor de conflictdimensies in de Nederlandse politiek, te weten de vraagstukken van euthanasie (ethische dimensie), inkomensverschillen en sociale uitkeringen (economische dimensie), integratie van minderheden en Europese eenwording (culturele dimensie).⁴⁶ Hierbij zijn de zeven-puntschalen gebruikt. Vanwege het exploratieve karakter, omdat het niet zo is dat één clusteroplossing per se de enig juiste is, en omdat we op zoek zijn naar manieren om de samenstelling van het ledenbestand te typeren, laten we per partij – voor zover dat in termen van interpretatie zinvol is⁴⁷ – steeds een clusteroplossing van twee en van drie clusters zien. Als we het ledenbestand van een partij aldus

46 De analyses zijn ook uitgevoerd met alle acht beschikbare vraagstukken. Met acht vraagstukken domineert het vraagstuk van kerncentrales de analyse, omdat dit het vraagstuk is waarover de meeste verdeeldheid bestaat. Binnen de meeste partijen is er een groep leden te onderscheiden die nieuwe kerncentrales wil bouwen en een groep die dat niet wil.

47 Bij één partij, de SGP, bleek het inhoudelijk niet zinvol om een derde cluster te onderscheiden. Zo'n derde cluster zou slechts uit een zeer klein aantal leden bestaan en inhoudelijk weinig of niets toevoegen aan een oplossing met twee clusters.

opdelen in twee of drie groepen, hoe zien die groepen er dan uit? Zijn er vleugels of tendenties?

Tabel 3.8 Groepen binnen GroenLinks, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters		oplossing in drie clusters		
		cultureel open (61%, N = 407)	cultureel gematigd (39%, N = 258)	cultureel open (41%, N = 269)	niet-pro EU & gematigd over integratie (30%, N = 202)	pro-EU & gematigd over integratie (29%, N = 194)
euthanasie	1-3 toestaan	97	95	99	95	94
	4	2	3	0	3	4
	5-7 verbieden	1	2	1	3	2
inkomensverschillen	1-3 kleiner	94	94	98	94	89
	4	4	4	1	5	6
	5-7 groter	2	2	1	1	5
sociale uitkeringen	1-3 te laag	75	50	88	52	49
	4	20	38	11	36	40
	5-7 te hoog	4	11	1	12	10
allochtonen	1-3 behoud cultuur	72	29	96	31	24
	4	16	26	4	28	34
	5-7 aanpassen	12	45		41	42
Europese eenwording	1-3 verder	93	17	85		100
	4	7	37	12	45	
	5-7 al te ver	0	46	3	56	

Bron: LPO 2008

Groepen binnen GroenLinks

Als we binnen GroenLinks twee groepen leden onderscheiden die intern zo homogeen mogelijk zijn en extern zo veel mogelijk van elkaar verschillen, ontstaat er een groep van 61% en een groep van 39% (zie tabel 3.8). De leden in de grootste groep zijn voor het toestaan van euthanasie, kleinere inkomensverschillen, verdere Europese eenwording, vinden uitkeringen overwegend te laag en zijn voorstander van het idee dat minderheden hun eigen cultuur behouden. De leden in de tweede groep zijn eveneens voor het toestaan van euthanasie en voor kleinere inkomensverschillen. De helft vindt dat uitkeringen te laag zijn, maar de andere helft neemt een middenpositie in of vindt uitkeringen eerder te hoog. Van integratie van minderheden vinden deze leden vaak dat minderheden zich moeten aanpassen of nemen ze een middenpositie in. Ten aanzien van Europese eenwording neigt deze groep naar de positie dat die al te ver is gegaan. Als we

de leden van GroenLinks proberen in te delen in twee subgroepen op basis van hun opvattingen, dan zien we kortom dat er een groep is die economisch links en cultureel open is. Daarnaast is er een groep die economisch links is (maar terughoudender is over de hoogte van de uitkeringen), maar gematigd of meer gesloten is op de culturele dimensie.⁴⁸

Als we drie subgroepen onderscheiden, blijft er een economische linkse en cultureel open groep bestaan. Deze groep bevat dan 41% van de leden. De twee andere groepen zijn gematigd over integratie, dat wil zeggen dat ze er niet zonder meer voorstander van zijn dat minderheden hun cultuur mogen behouden. In de ene groep (29%) wordt deze houding gecombineerd met een pro-Europese houding, in de andere groep (30%) bevinden zich leden die niet pro-EU zijn. De cultureel gematigde groep uit de eerdere oplossing met twee clusters is dus te onderscheiden in twee groepen, die van mening verschillen over Europese eenwording.

Groepen binnen de PvdA

Ook binnen de PvdA kunnen we leden op basis van hun opvattingen opdelen in twee groepen (zie tabel 3.9). Leden in de eerste groep (59%) zijn voor het toestaan van euthanasie, kleinere inkomensverschillen en verdere Europese eenwording. Binnen deze groep is er geen eensgezindheid over sociale uitkeringen of allochtonen. De tweede groep bestaat uit 41%; de leden ervan zijn eveneens voorstander van het toestaan van euthanasie en het verkleinen van de inkomensverschillen. Anders dan de eerste groep vinden deze leden echter niet dat minderheden hun gewoonten mogen behouden en Europese eenwording verder moet. De meeste leden in deze tweede groep vinden eerder het tegenovergestelde: minderheden moeten zich aanpassen en Europese eenwording is al te ver gegaan. De twee groepen verschillen al met al weinig in hun opvattingen op de ethische en economische dimensie, de verschillen liggen op de culturele dimensie.

Bij een clusteroplossing met drie clusters is er een groep van 36% die cultureel gematigd is en lijkt op de tweede groep uit de vorige tweecusteroplossing. Een tweede groep (34%) combineert een pro-Europese houding met gematigde of gesloten opvattingen over integratie. Deze groep vindt dat Europese eenwording verder moet, maar vindt niet dat allochtonen hun eigen cultuur mogen behouden. De derde groep (30%) is economisch links en cultureel open: de groep vindt dat minderheden hun cultuur mogen behouden en eenwording verder moet.

Binnen de PvdA is er kortom een groep leden die economisch links en cultureel open is. In een oplossing met drie clusters komt die groep sterker naar voren dan in een oplossing met twee clusters. Daarnaast is er een groep die een gesloten houding over integratie combineert met een gematigde of gesloten houding ten

⁴⁸ Als leden van mening zijn dat minderheden hun eigen cultuur mogen behouden of Europese eenwording verder moet gaan, spreken we van cultureel 'open'. Als leden van mening zijn dat minderheden zich moeten aanpassen of Europese eenwording al te ver is gegaan, spreken we van een cultureel 'gesloten' houding. Nemen leden een tussenpositie in, dan spreken we van een 'gematigde' houding. Het is overigens nadrukkelijk niet de bedoeling om met de termen 'open' en 'gesloten' een waardeoordeel uit te spreken.

opzichte van Europese eenwording en een groep die een gesloten houding tegenover allochtonen combineert met een pro-Europese houding. Het is aldus niet zo, dat leden die terughoudend over minderheden zijn tegelijkertijd terughoudend over de EU zijn.

Tabel 3.9 Groepen binnen PvdA, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters		oplossing in drie clusters		
		cultureel open (59%, N = 322)	cultureel gematigd (41%, N = 222)	cultureel gematigd (36%, N = 196)	pro-EU & gematigd over integratie (34%, N = 187)	cultureel open (30%, N = 161)
euthanasie	1-3 toestaan	98	97	97	98	97
	4	1	2	2	1	1
	5-7 verbieden	1	1	1	1	2
inkomensverschillen	1-3 kleiner	83	89	92	75	89
	4	12	8	5	18	7
	5-7 groter	5	4	3	6	4
sociale uitkeringen	1-3 te laag	50	44	45	31	68
	4	38	41	40	50	26
	5-7 te hoog	13	16	14	19	7
allochtonen	1-3 behoud cultuur	51	5	3	11	94
	4	20	26	26	33	6
	5-7 aanpassen	29	69	71	56	
Europese eenwording	1-3 verder	92	4	1	92	81
	4	7	35	34	8	13
	5-7 al te ver	2	61	66		7

Bron: LPO 2008

Groepen binnen D66

Als we binnen D66 twee groepen onderscheiden, ontstaat er een groep van 61% en een van 39% van de leden (zie tabel 3.10). Leden in de eerste groep vinden dat euthanasie toegestaan moet zijn en Europese eenwording verder moet gaan. Verder vinden zij overwegend dat inkomensverschillen kleiner moeten, uitkeringen te hoog noch te laag zijn en allochtonen hun eigen cultuur mogen behouden. Deze groep kan worden getypeerd als ethisch progressief en pro-Europees. De tweede groep (39%) is meer gematigd op de culturele dimensie. De meeste leden in deze groep vinden dat minderheden zich moeten aanpassen en slechts een klein deel is van mening dat Europese eenwording verder moet. Net als in de eerste groep vinden de leden in deze groep dat euthanasie toegestaan moet zijn, dat inkomensverschillen kleiner moeten en vindt men uitkeringen te hoog noch te laag.

Bij een oplossing met drie clusters wordt de groep pro-Europese leden opgesplitst in een groep die voorstander is van verdere eenwording en niet vindt dat allochtonen hun eigen cultuur mogen behouden (40%), en een groep die voorstander is van verdere eenwording en meent dat minderheden hun eigen cultuur mogen behouden (34%). Binnen D66 heeft een deel van de pro-Europese leden dus een open houding ten opzichte van minderheden, terwijl een ander deel een meer gesloten houding heeft. Enkele 'cultureel gematigden' uit de oplossing met twee clusters verhuizen in de drie-cluster-oplossing naar een van die eerste groepen. Daardoor blijft een derde groep over (van 26%) die voorstander is van verdere Europese eenwording noch van het idee dat allochtonen hun eigen cultuur behouden. Over sociale uitkeringen en inkomensverschillen in deze derde groep weinig eensgezind.

Tabel 3.10 Groepen binnen D66, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters		oplossing in drie clusters		
		pro-Europees (61%, N = 555)	cultureel gematigd (39%, N = 355)	pro-Europees & gematigd over integratie (40%, N = 365)	pro-Europees & open over integratie (34%, N = 307)	cultureel gematigd (26%, N = 238)
euthanasie	1-3 toestaan	97	96	98	96	95
	4	2	2	1	2	2
	5-7 verbieden	1	2	1	2	3
inkomensverschillen	1-3 kleiner	58	63	60	56	65
	4	30	27	29	32	26
	5-7 groter	11	10	11	12	9
sociale uitkeringen	1-3 te laag	23	20	19	27	20
	4	59	54	60	58	52
	5-7 te hoog	17	26	21	15	28
allochtonen	1-3 behoud cultuur	50	14		100	8
	4	26	22	40		32
	5-7 aanpassen	24	65	60		60
Europese eenwording	1-3 verder	98	24	100	86	
	4	2	37		14	43
	5-7 al te ver		39		0	57

Bron: LPO 2008

Tabel 3.11 Groepen binnen de ChristenUnie, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters		oplossing in drie clusters		
		ethisch conservatief & cultureel gesloten (57%, N = 291)	ethisch conservatief & niet-anti EU (43%, N=219)	ethisch conservatief & cultureel gesloten (42%, N = 216)	ethisch conservatief & cultureel gematigd (37%, N = 188)	ethisch gematigd (21%, N = 106)
euthanasie	1-3 toestaan	3	22			54
	4	5	15	2	2	38
	5-7 verbieden	91	63	98	98	8
inkomensverschillen	1-3 kleiner	61	63	58	66	61
	4	27	26	27	26	26
	5-7 groter	13	11	14	8	13
sociale uitkeringen	1-3 te laag	25	31	22	39	19
	4	52	47	50	47	54
	5-7 te hoog	23	22	27	14	27
allochtonen	1-3 behoud cultuur	12	35	3	46	17
	4	17	30	14	32	23
	5-7 aanpassen	71	35	83	22	59
Europese eenwording	1-3 verder	1	41	2	29	33
	4	10	41	9	39	27
	5-7 al te ver	89	17	89	32	40

Bron: LPO 2008

Groepen binnen de ChristenUnie

Als we de leden van de ChristenUnie in twee groepen verdelen, dan ontstaan groepen van 57% en 43% (zie tabel 3.11). De eerste groep wil euthanasie verbieden, vindt dat inkomensverschillen niet groter moeten, allochtonen zich moeten aanpassen en Europese eenwording verder moet. De tweede groep vindt niet dat Europese eenwording al te ver is, maar neemt een middenpositie in of vindt dat die eenwording verder moet. Verder vindt deze groep dat euthanasie verboden moet worden (maar in minder groten getale dan de eerste), inkomensverschillen kleiner moeten, uitkeringen te hoog noch te laag zijn en is ze verdeeld over de integratie van allochtonen.

Verdelen we de leden in drie groepen, dan zien we in dat de eerste groep (42%) zich wederom laat typeren als ethisch conservatief, economisch gematigd en cultureel gesloten. Bij een indeling in drie groepen springt deze tendentie er duidelijk uit. Een tweede groep (37%) lijkt op de ethische en economische dimensie op de eerste, maar de leden ervan zijn minder stellig van mening dat minderheden zich moeten aanpassen of Europese eenwording al te ver is gegaan. Deze groep is te typeren als ethisch conservatief en economisch en cultureel

gematigd. De derde groep (21%) onderscheidt zich van de eerste twee doordat leden niet vinden dat euthanasie verboden moet zijn; net als de andere groep neigen ze op de economische dimensie naar links. De leden in deze derde groep vinden dat minderheden zich moeten aanpassen en zijn verdeeld over Europese eenwording. De leden in deze derde groep hebben aldus met elkaar gemeen dat ze – anders dan andere ChristenUnie-leden – minder conservatief zijn op de ethische dimensie. Verder is deze groep weinig homogeen.

Tabel 3.12 Groepen binnen het CDA, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters		oplossing in drie clusters		
		ethisch progressief & pro-EU (54%, N = 246)	ethisch gematigd & cultureel gesloten (46%, N = 209)	ethisch progressief & pro-EU (42%, N = 189)	ethisch progressief & cultureel gesloten (34%, N = 154)	ethisch conservatief (25%, N = 112)
euthanasie	1-3 toestaan	82	57	92	95	
	4	8	13	8	4	22
	5-7 verbieden	10	31		1	78
inkomensverschillen	1-3 kleiner	57	54	53	68	43
	4	29	34	32	23	41
	5-7 groter	14	12	15	8	16
sociale uitkeringen	1-3 te laag	24	19	26	15	25
	4	54	42	56	34	55
	5-7 te hoog	22	39	18	51	21
allochtonen	1-3 behoud cultuur	19	7	21	4	14
	4	18	15	21	9	20
	5-7 aanpassen	63	78	58	87	67
Europese eenwording	1-3 verder	85	5	92	3	36
	4	15	24	8	27	27
	5-7 al te ver	0	71		70	37

Bron: LPO 2008

Groepen binnen het CDA

Als we het CDA opdelen, ontstaan er twee min of meer gelijke groepen (zie tabel 3.12). Een eerste groep (54%) vindt dat euthanasie toegestaan moet zijn, neigt naar de positie dat inkomensverschillen kleiner moeten en uitkeringen hoog noch laag zijn, vindt dat allochtonen zich moeten aanpassen en Europese eenwording verder moet. De tweede groep (46%) bevat leden die euthanasie willen verbieden, neigen naar de positie dat inkomensverschillen kleiner moeten, uitkeringen niet te laag vinden, vinden dat minderheden zich moeten aanpassen en dat de Europese eenwording al te ver is gegaan.

Bij een oplossing in drie clusters is de eerste groep (42%) ethisch progressief, neigt economisch naar links, vindt dat minderheden zich moeten aanpassen en is voor verdere Europese eenwording. Binnen deze groep hangt een open opvatting over de EU dus niet samen met een open opvatting over integratie. Deze groep lijkt op de eerste groep in de oplossing met twee clusters. De tweede groep (34%) is eveneens ethisch progressief en neigt economisch naar links, maar hier hangen opvattingen over integratie en de EU samen: deze groep vindt dat allochtonen zich moeten aanpassen en de eenwording al te ver is gegaan. In de derde groep (25%) zitten leden die niet vinden dat euthanasie toegestaan moet zijn. Verder vinden ze niet dat inkomensverschillen groter moeten, uitkeringen te hoog noch te laag en allochtonen zich moeten aanpassen. Over Europese eenwording is deze groep verdeeld. Deze groep wijkt af van de twee eerste groepen, omdat ze ethisch conservatief is, maar ten aanzien van de overige kwesties zouden de leden zich inhoudelijk in de standpunten van de andere groepen kunnen vinden.

Tabel 3.13 Groepen binnen de VVD, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters		oplossing in drie clusters		
		pro-EU gesloten over integratie (52%, N = 281)	cultureel gesloten (48%, N = 261)	econo- misch gematigd (38%, N = 203)	pro-EU & gesloten over inte- gratie (33%, N = 180)	cultureel gesloten (29%, N = 159)
euthanasie	1-3 toestaan	98	95	97	98	94
	4	1	3	1	1	3
	5-7 verbieden	1	2	1	1	3
inkomens- verschillen	1-3 kleiner	15	27	43	2	14
	4	24	31	44	14	21
	5-7 groter	61	42	13	84	65
sociale uitkeringen	1-3 te laag	8	9	18	4	3
	4	27	33	48	18	21
	5-7 te hoog	65	58	35	79	77
allochtonen	1-3 behoud cultuur	19	10	10	23	11
	4	14	15	16	18	8
	5-7 aanpassen	66	76	73	59	81
Europese eenwording	1-3 verder	92	2	48	92	
	4	8	25	28	7	11
	5-7 al te ver		73	24	1	89

Bron: LPO 2008

Groepen binnen de VVD

Ook als we de VVD opdelen in twee groepen zien we twee gelijke delen (zie tabel 3.13). De eerste groep (52%) is voor het toestaan van euthanasie, vindt dat inkomensverschillen groter moeten en uitkeringen te hoog zijn, wil dat allochtonen zich aanpassen en Europese eenwording verder gaat. De tweede groep (48%) is eveneens ethisch progressief en economisch rechts, maar vindt dat allochtonen zich moeten aanpassen én dat Europese eenwording al te ver is gegaan. Waar in de eerste groep een gesloten houding ten aanzien van minderheden niet samengaat met een gesloten houding ten aanzien van de EU, is dat in de tweede groep wel het geval.

Bij een oplossing in drie clusters is de eerste groep (38%) op de economische dimensie linkser. Deze groep vindt niet dat inkomensverschillen groter moeten en vindt uitkeringen te hoog noch te laag. De groep vindt verder overwegend dat minderheden zich moeten aanpassen en Europese eenwording verder moet. De tweede groep (33%) is ethisch progressief, economisch rechts, pro-Europees en gesloten over allochtonen (al zitten in deze groep leden met een gematigder opvatting). Deze groep lijkt op de eerste groep uit de oplossing met twee clusters. De derde groep (29%) is ethisch progressief, economisch rechts en cultureel gesloten. Deze groep lijkt op de tweede groep uit de oplossing met twee clusters. Als we hier een derde groep toevoegen, dan bestaat die groep uit leden die op de economische dimensie iets minder rechts zijn: ze vinden niet dat inkomensverschillen groter moeten en vinden minder vaak dat uitkeringen te hoog zijn. Behalve die meer gematigde opvattingen onderscheidt deze groep zich niet en zouden de leden ervan bij één van de andere groepen kunnen horen.

Groepen binnen de SGP

Als we binnen de SGP twee groepen onderscheiden, zien we een groep van 66% en een van 35% van de leden (zie tabel 3.14). De eerste groep vindt dat euthanasie verboden moet zijn, vindt niet dat inkomensverschillen groter moeten, vindt uitkeringen niet te laag en is van mening dat allochtonen zich moeten aanpassen en Europese eenwording al te ver gaat. De tweede groep vindt dat euthanasie verboden moet zijn, inkomensverschillen niet groter moeten, uitkeringen te hoog noch te laag zijn en neigt naar de opvatting dat allochtonen zich moeten aanpassen en Europese eenwording verder moet. De twee onderscheiden groepen ontlopen elkaar inhoudelijk echter toch niet veel; er is geen enkele kwestie waarover een van de groepen in meerderheid iets anders vindt dan de andere. Er zijn eerder nuanceverschillen: de tweede groep kiest vaker voor een middenpositie ten aanzien van het vraagstuk van sociale uitkeringen en is verdeelder dan de eerste over allochtonen en Europese eenwording. Als dit binnen het ledenbestand van de SGP de twee groepen zijn die het meest intern homogeen en het meest extern verdeeld zijn (op basis van de onderzochte opvattingen), dan is het moeilijk tot onmogelijk om van tendenties te spreken.

Tabel 3.14 Groepen binnen de SGP, 2008 (in procenten)

		oplossing in twee clusters	
		ethisch conservatief & cultureel gesloten (66%, N = 353)	ethisch conservatief & cultureel gesloten of gematigd (35%, N = 186)
euthanasie	1-3 toestaan	1	5
	4	0	2
	5-7 verbieden	99	93
inkomensverschillen	1-3 kleiner	47	46
	4	35	38
	5-7 groter	19	16
sociale uitkeringen	1-3 te laag	16	22
	4	37	52
	5-7 te hoog	47	26
allochtonen	1-3 behoud cultuur		25
	4	1	22
	5-7 aanpassen	99	53
Europese eenwording	1-3 verder		16
	4	2	15
	5-7 al te ver	98	69

Bron: LPO 2008

Geen sterk afgebakende homogene subgroepen binnen partijen

Met behulp van een clusteranalyse hebben we subgroepen binnen partijen onderscheiden op basis van hun opvattingen over euthanasie, inkomensverschillen, sociale uitkeringen, allochtonen en Europese eenwording. De – op basis van de gepresenteerde A-scores niet zo verrassende – conclusie is dat leden van GroenLinks, D66, PvdA en VVD vooral van mening verschillen op de culturele dimensie. Het grootste verschil tussen leden van CDA en ChristenUnie doet zich (daarnaast) voor op ethisch gebied. De SGP blijkt opmerkelijk homogeen.

De analyse maakt duidelijk dat het mogelijk is om groepen te ‘maken’, maar dat die groepen niet werkelijk over alle kwesties intern homogeen en extern verdeeld zijn. Over sommige vraagstukken verschillen de subgroepen niet of nauwelijks van mening. Over andere kwesties is er binnen de subgroep verschil van mening. Het is dan ook niet zo, dat we op basis van deze vijf vraagstukken twee of drie scherp afgebakende groepen binnen partijen onderscheiden die altijd op dezelfde manier tegenover elkaar zullen staan.

De veronderstelling van commentatoren dat er binnen bepaalde partijen juist ten aanzien van deze culturele kwesties vleugels of tendenties te onderscheiden zijn, is – tot op zekere doch beperkte hoogte – juist. We kunnen binnen sommige partijen subgroepen onderscheiden, die inderdaad ‘open’ of meer ‘gesloten’ opvattingen hebben over minderheden en Europese eenwording. Maar wat opvalt, is dat een

‘open’ houding ten aanzien van Europese eenwording niet altijd samenvalt met een ‘open’ houding ten aanzien integratie. Het komt voor dat er een subgroep is die voorstander is van verdere Europese eenwording (‘open’) en vindt dat minderheden zich moeten aanpassen (‘gesloten’).

Al zijn er soms vage contouren van voorzichtige richtingen te ontwaren, toch is het al met al moeilijk om te spreken over duidelijk tendenties of vleugels binnen partijen. Voor de meeste subgroepen geldt dat hun leden niet van mening verschillen over alle onderzochte vraagstukken en dat de subgroepen intern niet volledig homogeen zijn. Bovendien geldt dat deze subgroepen binnen partijen (vooralsnog) niet georganiseerd zijn en dat het niet duidelijk is of leden op de hoogte zijn van het feit dat ze onderdeel uitmaken van een subgroep. In de volgende paragraaf proberen we op dit punt meer duidelijkheid te verschaffen en kijken we hoe leden aankijken tegen verdeeldheid binnen hun partij.

3.4 Interne meningsverschillen in de ogen van partijleden

Tot nu toe hebben we verdeeldheid bekeken aan de hand van de opvattingen van partijleden over politieke kwesties. Hier kiezen we een ander perspectief: dat van partijleden zelf. Zien zij verschillen tussen de eigen positie en die van de rest van de partij? We kiezen dit perspectief, omdat dit een andere manier is om zicht te krijgen op de interne dynamiek van partijen en de vraagstukken waarover zich al dan niet debat zal voordoen. Bovendien geeft het perspectief van partijleden zicht op het beeld dat leden hebben van hun eigen positie: hebben zij het idee dat ze inhoudelijk goed bij hun partij passen of zien ze afstand (vgl. Van Haute en Carty 2012)? Ook geldt dat mogelijke organisatorische gevolgen van verdeeldheid, zoals het opzeggen van het lidmaatschap of veranderingen in de mate van activisme, zich wellicht vooral voordoen als leden zelf het idee hebben, dat zij een afwijkende mening hebben. Als we als wetenschappelijke buitenstaanders op basis van de opvattingen van leden een gebrek aan eensgezindheid constateren maar leden zien die verdeeldheid niet, dan moeten we misschien niet al te veel waarde hechten aan die verschillen in opvattingen. Als opvattingen en percepties in dezelfde richting wijzen, dan is dat een meer overtuigende aanwijzing voor de aanwezigheid van interne meningsverschillen.

Hoewel eensgezindheid of eenheid volgens sommige auteurs een wezenskenmerk is van partijen, hechten niet alle leden evenveel waarde aan die eenheid (zie tabel 3.15). Leden van ChristenUnie (45%), VVD (46%), CDA (45%) en vooral SGP (66%) zijn het weliswaar overwegend eens met de stelling dat “een discussie binnen de partij de eenheid binnen de partij nooit in gevaar mag brengen”, bij de overige partijen zien we het omgekeerde beeld. Een meerderheid van de leden van GroenLinks (62%) en D66 (58%) is het (helemaal) oneens met de stelling dat zo’n discussie de eenheid nooit in gevaar mag brengen. Ook binnen de PvdA is 44% die mening toegedaan. Het beeld dat verschillende partijen verdeeldheid anders waarderen, is breder bekend. Zo stellen Bell en Shaw (1994a: 9), dat sociaaldemocratische partijen vatbaar zijn voor conflicten, omdat zij debat en twist zien als legitieme activiteiten binnen partijen: “Unity in diversity has always been a social democratic value”. Over communistische partijen wordt juist beweerd dat ze hiërarchisch zijn, er weinig ruimte is voor diversiteit en men homogeniteit nastreeft (Boucek 2009: 463).

Tabel 3.15 Stelling ‘Een discussie binnen de partij mag de eenheid binnen de partij nooit in gevaar brengen’, per partij, 2008 (in procenten)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
(helemaal) mee oneens	62	44	58	26	22	35	18
deels oneens, deels eens	22	21	23	30	24	19	16
(helemaal) mee eens	17	36	20	45	54	46	66
totaal	101	101	101	101	100	100	100
N	660	542	897	501	446	541	541

Bron: LPO 2008

Een manier om verdeeldheid in kaart te brengen, is om te kijken naar de afstand die een partijlid ziet tussen zichzelf en zijn partij. Heeft een lid de indruk dat hij er dezelfde mening op na houdt als de rest van de partij of denkt hij een andere mening te hebben? We kijken of dat het geval is door de zelfplaatsing en de partijplaatsing ten aanzien van een aantal vraagstukken te vergelijken. Leden werd gevraagd hun positie aan te geven op een zeven-puntschaal en daaropvolgend moesten zij hetzelfde doen voor de partij als geheel. De betreffende vragen stonden direct onder elkaar. Als leden zichzelf en hun partij een andere positie toekennen, is dat is het waarschijnlijk een welbewuste keuze en maakt dat ook kleine verschillen relevant (vgl. Van Haute en Carty 2012: 889).⁴⁹

Ten aanzien van het euthanasie vraagstuk hebben de meeste leden de indruk dat hun eigen opvatting overeenkomt met die van hun partij (zie tabel 3.16). 94% van de SGP-leden plaatst zichzelf en de partij op dezelfde positie, en dat doen ook (verreweg) de meeste leden van D66 (80%), GroenLinks (70%), VVD (66%), PvdA (61%) en ChristenUnie (61%). Alleen bij het CDA ligt dit percentage met 43% beduidend lager. De grootste groep (44%) plaatst zichzelf dichterbij de partij bij de positie dat euthanasie toegestaan moet zijn, 23% van de CDA-leden plaatst zichzelf zelfs twee posities dichterbij dat uiterste. Ook de leden van PvdA, ChristenUnie en VVD die een verschil zien tussen hun eigen opvatting en die van de partij als geheel, plaatsen zichzelf over het algemeen dichterbij de positie dat euthanasie toegestaan moet zijn.

49 Uit bijvoorbeeld kiezersonderzoek is bekend dat er bij dit type zelfplaatsingen en partijplaatsingen assimilatie- en contrasteffecten kunnen optreden (zie o.a. Visser 1994; Merrill et al. 2001). Kiezers zouden hun eigen positie en die van de partij dichterbij elkaar plaatsen (assimilatie) als ze een positief oordeel hebben over de partij, en hun eigen positie en die van de partij verder uit elkaar plaatsen (contrast) als dat oordeel negatief is. Dit soort effecten kunnen zich ook bij partijleden voordoen.

Tabel 3.16 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over euthanasie, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichterbij dan zijn partij bij de positie dat euthanasie toegestaan moet zijn	verschil 2 posities of meer	3	9	1	14	23	4	1
	verschil 1 positie	12	24	10	15	21	20	4
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		70	61	80	61	43	66	94
plaatst zichzelf dichterbij dan zijn partij bij de positie dat euthanasie verboden moet zijn dan de partij	verschil 1 positie	11	5	6	8	8	6	1
	verschil 2 posities of meer	4	1	4	3	5	4	0
totaal		100	100	101	101	100	100	100
N		647	530	896	497	427	529	532

a. Leden konden op een schaal van 1 tot 7 aangeven waar zij zichzelf en hun partij plaatsen op een inhoudelijke kwestie. Voor deze vraag is voor elk lid de partijplaatsing van de zelfplaatsing afgetrokken om de gepercipieerde afstand te berekenen. Leesvoorbeeld: 70% van de GroenLinks-leden geeft zichzelf en de partij dezelfde score, 12% plaatst zichzelf één positie dichterbij dan de partij bij de positie dat euthanasie toegestaan moet zijn, 3% plaatst zichzelf twee of meer posities dichterbij die opvatting. 11% van de GroenLinks-leden plaatst zichzelf één positie dichterbij de positie dat euthanasie verboden moet zijn dan de partij, 4% plaatst zichzelf twee posities of meer richting die opvatting.

Bron: LPO 2008

Ook bij de vraagstukken van inkomensverschillen en sociale uitkeringen plaatst de grootste groep leden zichzelf op dezelfde positie als de eigen partij (zie tabel 3.17 en 3.18), al ligt dat aandeel lager dan bij euthanasie. Leden van PvdA en VVD zien de meeste afstand op beide vraagstukken. Ten aanzien van inkomensverschillen plaatst bijna de helft van deze leden zichzelf op een andere positie dan zijn partij. Er zijn zowel leden die zichzelf dichterbij plaatsen bij de positie dat inkomensverschillen kleiner moeten (29% bij de PvdA, 30% bij de VVD), als leden die zichzelf dichterbij de positie plaatsen dat inkomensverschillen groter moeten zijn (21% bij de PvdA, 22% bij de VVD). Bij de overige partijen geeft een meerderheid van de leden zichzelf en de partij dezelfde score en is er zowel een kleine groep leden die zichzelf dichterbij de positie plaatst dat inkomensverschillen kleiner moeten worden als een groep die zichzelf dichterbij de positie plaatst dat die verschillen groter moeten worden. Bij het vraagstuk van sociale uitkeringen zien we grosso modo hetzelfde beeld. Leden van GroenLinks zien bij dit vraagstuk iets vaker verschil dan bij het vraagstuk van inkomensverschillen en plaatsen zichzelf dichterbij dan hun partij bij de positie dat sociale uitkeringen te hoog zijn.

Tabel 3.17 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over inkomensverschillen, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat inkomensverschillen kleiner moeten	verschil 2 posities of meer	4	11	10	6	11	9	6
	verschil 1 positie	11	18	19	13	15	21	11
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		60	49	54	57	54	49	72
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat inkomensverschillen groter moeten	verschil 1 positie	18	12	13	15	15	17	9
	verschil 2 posities of meer	6	9	4	9	6	5	2
totaal		99	99	100	100	101	101	100
N		647	534	880	481	426	535	501

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.

Bron: LPO 2008

Tabel 3.18 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over sociale uitkeringen, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat sociale uitkeringen te laag zijn	verschil 2 posities of meer	4	13	6	4	9	9	3
	verschil 1 positie	11	18	12	15	15	20	9
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		51	47	64	59	58	49	68
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat sociale uitkeringen te hoog zijn	verschil 1 positie	26	17	14	15	11	17	13
	verschil 2 posities of meer	9	5	3	8	8	5	6
totaal		101	100	99	101	101	100	99
N		641	527	870	474	426	531	492

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.

Bron: LPO 2008

Vooraf ten aanzien van het vraagstuk van Europese eenwording zien veel leden een verschil tussen hun eigen mening en die van hun partij (zie tabel 3.19). Met uitzondering van de SGP plaatst de helft of meer dan de helft van de leden zichzelf op een andere positie dan de partij. De grootste afstand is er bij de VVD, met een gemiddelde afstand groter dan één positie op een zeven-puntschaal. Ook leden van PvdA en ChristenUnie zien vaker afstand tussen hun eigen positie en die van hun partij. Bij de VVD is de groep leden die zichzelf dichter bij verdere

eenwording plaatst (28%) in evenwicht met de groep die zichzelf dichter plaatst bij de positie dat eenwording al te ver is (31%). Ook bij de PvdA is er zowel een groep leden die zichzelf dichter bij de positie plaatst dat eenwording verder moet (30%) als een groep die eerder vindt dat eenwording al te ver is gegaan (25%). Bij de andere partijen zien we eveneens leden aan beide kanten van de gepercipieerde partijpositie.

Ook ten aanzien van het vraagstuk van integratie zien leden verschil tussen hun eigen opvatting en die van hun partij, maar die verschillen zijn geringer dan bij het vraagstuk van Europese eenwording (zie tabel 3.20). Wederom zijn de verschillen bij VVD en PvdA het grootst en zijn er zowel leden die zichzelf dichter dan de partij plaatsen bij de positie dat minderheden hun cultuur mogen behouden (30% bij de VVD, 26% bij de PvdA), als leden die eerder vinden dat allochtonen zich moeten aanpassen (26% bij de VVD, 24% bij de PvdA). Leden van GroenLinks, ChristenUnie en CDA die er een andere mening op na denken te houden dan hun partij, plaatsen zichzelf voornamelijk dichter bij de positie dat allochtonen zich moeten aanpassen.

Tabel 3.19 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over Europese eenwording, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat eenwording verder moet gaan	verschil 2 posities of meer	8	12	5	8	7	11	3
	verschil 1 positie	15	18	13	11	18	17	8
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		46	45	50	45	48	39	67
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat eenwording al te ver is	verschil 1 positie	17	12	19	19	12	15	14
	verschil 2 posities of meer	13	13	13	16	15	18	7
totaal		99	100	100	99	100	100	99
N		627	529	881	478	428	529	512

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.

Bron: LPO 2008

Tabel 3.20 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over integratie, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat allochtonen hun eigen cultuur mogen behouden	verschil 2 posities of meer	5	12	5	5	4	12	2
	verschil 1 positie	9	14	12	9	9	18	11
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		57	50	58	60	55	44	63
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat allochtonen zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur	verschil 1 positie	18	11	15	15	18	18	17
	verschil 2 posities of meer	11	13	10	12	14	8	7
totaal		100	100	100	101	100	100	100
N		645	529	880	485	434	565	514

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.

Bron: LPO 2008

Ongeveer de helft of meer van de leden denkt dat zij en hun partij dezelfde opvatting hebben over criminaliteit (zie tabel 3.21). Leden van de SGP plaatsen zichzelf en hun partij het vaakst op dezelfde positie (70%), maar 26% van hen ziet zichzelf dichter bij de positie 'strenger straffen' dan de partij. Bij andere partijen zien meer leden een verschil tussen de eigen opvatting en die van de partij als geheel, en ook daar denkt een groot deel van de leden dat zij meer voorstander zijn van strenger straffen.

Ook bij het vraagstuk van militaire missies ziet de helft of meer dan de helft van de leden geen verschil tussen de eigen opvatting en die van de partij (zie tabel 3.22). PvdA-leden (50%) zien het vaakst afstand: de grootste groep (37%) plaatst zichzelf dichter dan de partij bij de positie dat Nederland nooit mee moet doen aan militaire missies. Ook bij de VVD is er een aanzienlijke groep leden (37%) die dichter dan de partij als geheel bij de positie staat, dat militaire missies nooit mogen worden uitgezonden.

Eerder zagen we al dat partijleden relatief sterk verdeeld zijn over kerncentrales. Dit blijkt ook het vraagstuk te zijn ten aanzien waarvan de meeste leden een verschil zien tussen hun eigen opvatting en die van hun partij (tabel 3.23). Leden van PvdA, D66, ChristenUnie en CDA zien vaak een verschil tussen hun eigen positie en die van hun partij. Hoewel er leden zijn die zichzelf dichter bij de positie 'geen kerncentrales bouwen' plaatsen, plaatst het merendeel van de leden zich dichter bij 'kerncentrales bouwen' dan de partij als geheel. Leden van GroenLinks zien het minst vaak afstand tussen hun eigen positie en die van hun partij. Als ze afstand zien, plaatst ook een kwart van de GroenLinks-leden zichzelf dichter bij de positie dat er kerncentrales gebouwd mogen worden.

Tabel 3.21 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over criminaliteit, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat optreden te hard is	verschil 2 posities of meer	1	6	1	1	1	5	0
	verschil 1 positie	10	9	7	5	7	14	4
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		54	51	59	49	48	55	70
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat optreden harder moet	verschil 1 positie	22	19	22	29	28	21	20
	verschil 2 posities of meer	12	16	11	16	15	4	6
totaal		99	101	100	100	99	99	100
N		626	520	868	473	433	536	514

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.
Bron: LPO 2008

Tabel 3.22 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over militaire missies, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat Nederland nooit militairen moet sturen	verschil 2 posities of meer	11	18	8	8	7	17	4
	verschil 1 positie	14	19	12	18	18	20	13
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		53	49	64	63	61	55	72
plaatst zichzelf dichter dan zijn partij bij de positie dat Nederland altijd militairen moet sturen	verschil 1 positie	13	9	12	9	12	7	9
	verschil 2 posities of meer	9	4	4	2	3	1	2
totaal		100	99	100	100	100	100	100
N		637	531	882	479	433	534	507

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.
Bron: LPO 2008

Tabel 3.23 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel over kerncentrales, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
plaatst zichzelf dichterbij dan zijn partij bij de positie dat er geen kerncentrales gebouwd mogen worden	verschil 2 posities of meer	2	16	12	10	8	10	7
	verschil 1 positie	6	13	12	14	8	7	11
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		65	33	35	39	40	48	54
plaatst zichzelf dichterbij dan zijn partij bij de positie dat er kerncentrales gebouwd mogen worden	verschil 1 positie	13	13	14	16	21	24	18
	verschil 2 posities of meer	14	25	28	22	23	10	10
totaal		100	100	101	101	100	99	100
N		645	520	860	465	428	531	487

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.

Bron: LPO 2008

Tabel 3.24 Gepercipieerde afstand^a tussen eigen opvatting en die van partij als geheel op de links-rechts verdeling, per partij, 2008 (in procenten)

		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
vindt zichzelf linkser dan de partij	verschil 2 posities of meer	7	28	12	12	17	14	8
	verschil 1 positie	14	24	23	16	18	22	18
geen verschil tussen eigen mening en die van zijn partij		47	31	46	41	31	30	55
vindt zichzelf rechtser dan de partij	verschil 1 positie	24	12	13	15	18	18	12
	verschil 2 posities of meer	8	5	7	17	16	16	6
totaal		100	100	101	101	100	100	101
N		641	521	874	468	422	530	492

a. Zie tabel 3.16 voor uitleg over de vraagstelling en berekening.

Bron: LPO 2008

Naast de afstand op afzonderlijke vraagstukken kennen we de afstand die een lid ziet tussen zichzelf en de partij als geheel op de overkoepelende links-rechtsschaal (tabel 3.24). 55% van de SGP leden geeft zichzelf en de partij dezelfde score, bij de andere partijen zijn de leden die hun partij en zichzelf dezelfde score geven in de minderheid. Leden van VVD, CDA en PvdA zien het vaakst verschil. Bij de PvdA is er een substantieel deel van de leden (28%) die een afstand zien van twee posities of meer. De meeste PvdA'ers en D66'ers hebben het idee dat ze iets linkser zijn dan hun partij. 32% van de GroenLinks-leden plaatst zich rechts van de partij. Bij

ChristenUnie, CDA en VVD houden de relatief linkse en relatief rechtse leden elkaar redelijk in evenwicht.

Tabel 3.25 bevat een overzicht van het aantal vraagstukken waarop een lid een afstand ziet tussen de eigen mening en die van zijn partij en de 'intensiteit' van die afstand. Het aandeel leden dat op geen enkel vraagstuk verschil ziet, is zeer gering. De meeste leden zien bij drie tot vijf vraagstukken een verschil van mening. Leden de SGP zien op de minste vraagstukken afstand: 28% ziet op geen enkel vraagstuk verschil, 25% ziet verschil op één of twee vraagstukken.

De meeste leden zien dus op meerdere vraagstukken een verschil tussen de eigen opvatting en die van de partij, maar de afstand die men ziet is meestal niet heel groot. In de tabellen hierboven zagen we dat het in de meeste gevallen om slechts één positie gaat en dat zien we terug in de gemiddelde afstand (in tabel 3.25), die ruim onder de acht blijft. Wederom blijken SGP-leden de minste afstand te zien. Leden van de PvdA zien de meeste afstand tussen henzelf en hun partij, gevolgd door leden van het CDA.

Tabel 3.25 Afstand dat een lid ziet tussen hemzelf en zijn partij, per partij, 2008 (in procenten)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
aantal vraagstukken waarop men afstand ziet (0-8) ^a :							
– op geen enkel vraagstuk afstand	8	7	9	10	12	6	28
– afstand op 1 of 2 vraagstukken	23	14	24	17	16	17	25
– afstand op 3 tot 5 vraagstukken	55	49	52	50	41	54	39
– afstand op 6 tot 8 vraagstukken	15	30	14	22	31	23	8
gemiddelde intensiteit van het verschil (0-48) ^b :	5,20	6,89	5,16	5,80	6,19	5,87	3,31

a. Opgeteld is het aantal keer dat een partijlid zichzelf op een andere positie plaatst dan de partij.

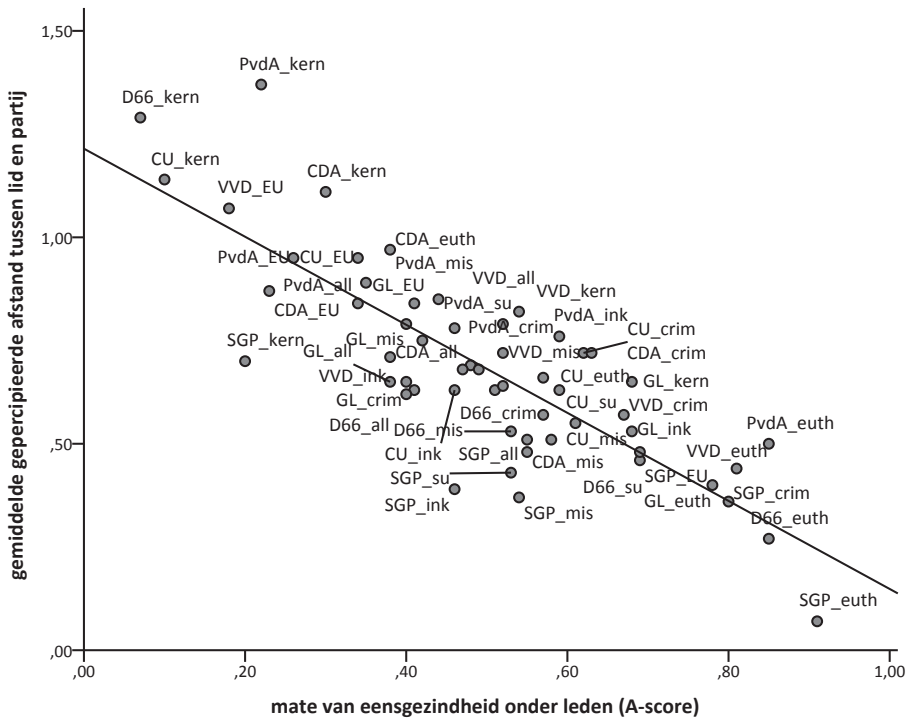
b. Opgeteld is het aantal posities verschil dat een lid ziet tussen hemzelf en zijn partij op de acht vraagstukken. Als een lid op alle acht vraagstukken een maximale afstand ziet tussen hemzelf en zijn partij is de score 48 (8 keer 6). Per partij is het gemiddelde aantal posities dat een lid een afstand ziet tussen hemzelf en de partij weergegeven.

Bron: LPO 2008

Samenhang tussen verdeeldheid en de gepercipieerde afstand

De 'feitelijke' eensgezindheid op een vraagstuk (zoals besproken in paragraaf 3.2.1) blijkt sterk samen te hangen met de mate waarin leden afstand zien tussen henzelf en hun partij (zie figuur 3.15, Pearson's $r = -0,821$; $p = 0,00$; $N = 56$). Ten aanzien van vraagstukken waarbij de onderlinge eensgezindheid onder leden relatief laag is, zoals ten aanzien van kerncentrales, blijken meer leden een afstand te zien tussen henzelf en de partij. Bij vraagstukken waarop de onderlinge eensgezindheid hoger is, zoals bij euthanasie, zien de minste leden een afstand tussen henzelf en de partij. Dit duidt er op dat de mate van verdeeldheid die we waarnamen op basis van de opvattingen van leden, ook door leden wordt gezien en ervaren. Leden lijken zich bewust te zijn van de meningsverschillen die er binnen hun partij bestaan.

Figuur 3.15 Samenhang tussen mate van eensgezindheid^a en de afstand^b die leden zien tussen henzelf en de partij, per partij en vraagstuk, 2008

- Op de horizontale as staat de mate van eensgezindheid per partij en issue (zie tabel 3.1).
- Op de verticale as staat de gemiddelde afstand die leden zien tussen henzelf en hun partij op een bepaald vraagstuk. Hiervoor is per respondent de absolute afstand tussen de zelfplaatsingen de partijplaatsing berekend. Per partij is vervolgens het gemiddelde berekend van die absolute afstanden van individuele leden.

Bron: LPO 2008

Gevolgen van gepercipieerde afstand

De mate waarin een lid de indruk heeft dat hij er een andere mening op na houdt dan zijn partij, kan invloed hebben op zijn opvattingen over het functioneren van de partij en zijn tevredenheid met het partijlidmaatschap. De mate van eensgezindheid onder leden is van belang voor het interne functioneren van ledenpartijen. Interne verdeeldheid zou ervoor kunnen zorgen, dat leden minder actief worden, minder tevreden zijn met de koers van de partij of hun partijlidmaatschap opzeggen (Adams et al 2006: 515; Gallagher en Marsh 2002: 173). Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat deze effecten zich vooral zullen voordoen onder leden die de indruk hebben dat hun mening afwijkt van die van de rest van de partij.

Met behulp van de zojuist besproken gepercipieerde afstand kunnen we kijken of leden die meer afstand zien inderdaad minder tevreden zijn met de partij, minder actief zijn en vaker overwegen hun lidmaatschap op te zeggen dan leden

die een kleinere afstand zien (zie tabel 3.26).⁵⁰ Er blijkt dan geen verband tussen de gepercipieerde afstand (zowel bekeken als het aantal issues waarop iemand verschil ziet als de intensiteit of grootte van dat verschil) en de mate van activisme. Leden die meer afstand zien, zijn niet minder actief dan leden die minder afstand zien. Wel is er enige samenhang tussen de gepercipieerde afstand en betrokkenheid bij en tevredenheid over de partij.⁵¹

Het idee dat de eigen opvatting anders is dan die van de partij als geheel kan aldus van belang zijn voor het interne functioneren van partijen: leden die meer afstand waarnemen of op meer issues afstand zien, zijn minder betrokken bij de partij en vaker ontevreden over de koers. Bovendien denken zij er vaker over hun lidmaatschap op te zeggen. Ook in Belgisch onderzoek blijkt er samenhang tussen de afstand die leden zien tussen de eigen positie en die van hun partij en hun tevredenheid met de partij (Van Haute 2011b: 180). Leden die een grotere afstand zien, zijn vaker ontevreden.

Tabel 3.26 Relatie tussen mate van gepercipieerde afstand en activisme en betrokkenheid, 2008 (logistische regressie^a, ongestandaardiseerde coëfficiënten en standaardafwijking tussen haakjes)

	besteed geen tijd aan partij (66%)	vrijwel niet actief (43%)	niet overtuigde aanhanger (9%)	ontevreden over de koers (14%)	overweegt op te zeggen (17%)
afstand op aantal issues (0-8)	-0,035 (0,022)*	-0,010 (0,015)	0,200 (0,029)**	0,218 (0,023)**	0,231 (0,022)**
hoeveelheid afstand (0-31)	-0,013 (0,008)	0,002 (0,008)	0,107 (0,012)**	0,141 (0,010)**	0,141 (0,01)**

a. De weergegeven coëfficiënten zijn de uitkomsten van een bivariate logistische regressie waarbij een van beide onafhankelijke variabelen is gebruikt in een regressievergelijking met een afhankelijke variabele (activisme, overtuiging, tevredenheid). De verbanden blijven overeind wanneer wordt gecontroleerd voor partij, geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. * is significant bij $p < 0,05$, ** is significant bij $p < 0,00$.

Bron: LPO 2008 (gewogen naar werkelijke partijgrootte)

50 Aangezien het om een algemeen principe gaat, kijken we naar alle partijen samen.

51 Over de richting van de relatie tussen gepercipieerde meningsverschillen en tevredenheid met de partij kunnen we niets zeggen, al was het maar vanwege de al eerder genoemde assimilatie en contrast-effecten. Het kan zijn dat leden ontevreden zijn over de partij en de partij daarom een andere inhoudelijke positie toeschrijven dan die van henzelf. Echter, als er alleen sprake zou zijn van een contrast-effect, dan zou de samenhang tussen de gepercipieerde afstand en de ontevredenheid over de koers veel sterker moeten zijn dan hier het geval is.

3.5 Slot: verdeeldheid binnen partijen

Met behulp van ledenonderzoek hebben we bekeken in hoeverre er sprake is van eensgezindheid onder leden van Nederlandse politieke partijen en naar de aard van eventuele verschillen binnen partijen. Leden blijken over de meeste politieke kwesties redelijk eensgezind. Geen van de onderzochte partijen heeft groepen leden die lijnrecht tegenover elkaar staan. Van interne polarisatie of 'een partij in spagaat' (Becker en Cuperus 2007: 37) is geen sprake. Niettemin zijn partijleden niet ten aanzien van alle vraagstukken even eensgezind. Er is vooral weinig eensgezindheid ten aanzien van de vraagstukken van integratie van allochtonen en er is zelfs enige verdeeldheid over Europese eenwording en kerncentrales.

De kans op interne eensgezindheid is groter naarmate een partij meer leden heeft, zich dichterbij het midden van het links-rechtsspectrum bevindt en meer bestuurlijke ervaring heeft. Het gaat hier echter niet om een wetmatigheid: het is niet zo dat kleine partijen, extreme partijen of minder bestuurlijke partijen altijd eensgezinder zijn dan grote partijen, middenpartijen of bestuurspartijen. De SGP is de meest eensgezinde partij in Nederland.

De bevindingen ondersteunen de stelling van Kriesi et al. (2006, 2008) dat gevestigde politieke partijen verdeeld zijn over vraagstukken die samenhangen met de culturele dimensie in de politiek. Leden van PvdA, GroenLinks en ChristenUnie, en in mindere mate D66, CDA en VVD, zijn weinig eensgezind over het vraagstuk van integratie en behoorlijk verdeeld over Europese eenwording. De voorbeelden van interne verdeeldheid uit de politieke praktijk zijn terug te voeren op een structureler gebrek aan eensgezindheid onder partijleden. Die verdeeldheid is de laatste tien jaar groter geworden. Ten aanzien van vraagstukken op de ethische of economische conflictdimensie groeide de interne verdeeldheid niet.

Voor enkele vraagstukken waarover leden van dezelfde partij relatief verdeeld zijn en die politiek gezien van belang zijn, hebben we bekeken of verschillen in opvattingen samenvallen met verschillen in achtergronden, activisme en lidmaatschapsmotieven. Dat blijkt niet het geval te zijn. Weliswaar hangen opvattingen van partijleden over sommige kwesties samen met leeftijd of opleidingsniveau, maar die verschillen zijn niet dusdanig groot dat binnen partijen jongeren tegenover ouderen of hogeropgeleide leden tegenover minder hoogopgeleide leden staan. Er is nauwelijks verschil in opvattingen tussen actieve en minder actieve leden, of tussen pragmatici en niet-pragmatisch gemotiveerde leden. Wel kunnen we op basis van opvattingen inhoudelijke richtingen construeren. Zo staan in GroenLinks, PvdA en D66 leden met een meer open houding ten aanzien van integratie en Europese eenwording naast of tegenover leden met een meer gematigde houding, kunnen we binnen ChristenUnie en CDA groepen onderscheiden op basis van opvattingen over euthanasie en culturele kwesties en zijn er binnen de VVD leden met een cultureel gesloten en leden met een cultureel gematigde houding. Van scherp afgebakende intern homogene en extern verdeelde subgroepen of tendenties is evenwel geen sprake.

Partijleden realiseren zich dat hun mening en die van hun partij niet altijd op één lijn liggen. Slechts in een beperkt aantal gevallen gaat het daarbij om een groot verschil van mening; meestal is het een nuanceverschil, maar dat is mogelijk niet

zonder gevolgen. Hoe groter het gepercipieerde meningsverschil, des te minder tevreden een lid is met de koers van de partij, minder overtuigd en meer geneigd hij is zijn partijlidmaatschap op te zeggen.

Leden voldoen aan voorwaarde van interne eensgezindheid

Enige mate van eensgezindheid binnen partijen is wenselijk vanuit electoraal, organisatorisch en bestuurlijk perspectief. Hoewel intern debat hoort bij partijen, is het uitgangspunt in de literatuur dat eensgezindheid in de uitstraling en het optreden van partijen noodzakelijk is voor een goed functionerende democratie (o.a. Clark 2009: 113). Een reden om de interne eensgezindheid van leden te onderzoeken was dan ook de vraag of leden bijdragen aan een eensgezinde uitstraling van partijen of intern zo verdeeld zijn dat ze die uitstraling frustreren. Dat laatste blijkt niet het geval te zijn. In geen enkele partij is sprake van interne polarisatie en hoewel het evenmin het geval is dat alle leden van dezelfde partij precies hetzelfde standpunt hebben, zijn ze over verreweg de meeste vraagstukken redelijk eensgezind. Wel zagen we dat er binnen alle partijen vraagstukken zijn waarover leden wat minder eensgezind (integratie) of verdeeld (Europese eenwording, kerncentrales) zijn. Als en voor zover leden niet aan de voorwaarde van interne eensgezindheid voldoen en een eensgezinde uitstraling van hun partij kunnen bemoeilijken, dan geldt dat voor deze vraagstukken.

Leden lijken al met al hun rol van schakel tussen kiezers en vertegenwoordigers te kunnen vervullen. Wanneer een kiezer in contact zou komen met meerdere leden, dan zou hij ten aanzien van de meeste vraagstukken hetzelfde verhaal horen. Wanneer leden invloed uitoefenen op de koers en kandidaten van de partij hebben zij bij de meeste issues eenzelfde beeld van de oplossingsrichting. Er zijn weliswaar kleine meningsverschillen die kunnen leiden tot intern debat, maar het moet mogelijk zijn om vertegenwoordigers een eensgezinde, relatief eenduidige opdracht mee te geven over de koers en kiezers een eensgezind beeld van de opvattingen van de partij.

Aard van hedendaagse ledenpartijen: meer gelijkgezind dan verdeeld

Een tweede reden om de interne eensgezindheid van partijleden te bekijken was om zicht te krijgen op de aard van hedendaagse ledenpartijen. In de literatuur over partijmodellen wordt gesuggereerd dat hedendaagse partijen niet meer worden gekenmerkt door een overkoepelende en gemeenschappelijke maatschappijvisie of ideologie. Ook in de politieke praktijk zijn er signalen dat partijleden van mening verschillen over actuele kwesties. Zijn dit incidenten of is er sprake van dieper en breder gewortelde interne meningsverschillen die er op duiden dat partijen niet meer inhoudelijk homogeen zijn?

Zoals we zagen, is het niet zo dat partijen van los zand aan elkaar hangen: over veel kwesties zijn leden behoorlijk eensgezind. Ook in de gevallen waarin er spreiding van opvattingen binnen partijen is, neigen leden in veel gevallen naar dezelfde oplossingsrichting. Tegelijkertijd zien we dat leden niet over alle kwesties eensgezind zijn. Dat tekenen van verdeeldheid in de politieke praktijk zich vaak voordoen over kwesties die samenhangen met de culturele dimensie in de politiek, is vanuit die optiek niet verbazingwekkend. De verdeeldheid binnen het CDA

in 2011 en PvdA in 2013 over de kwestie van illegaliteit zijn dus geen op zichzelf staande incidenten, maar gaan terug op dieper gewortelde meningsverschillen over het vraagstuk van integratie en immigratie.

Het is echter niet zo dat binnen partijen homogene tendenties of vleugels te onderscheiden zijn en steeds dezelfde groepen leden tegenover elkaar staan. Noch is het zo dat partijen in 2008 evident minder eensgezind zijn dan in 1999 of 1986. Partijen zijn dus niet ten aanzien van alle kwesties een homogeen blok en leden zelf hebben die indruk evenmin. Maar al met al is er meer wat leden van dezelfde partij bindt dan wat ze scheidt. Hedendaagse ledenpartijen in Nederland kunnen dus nog altijd getypeerd worden als coalities van (min of meer) gelijkgezinden.

Intern debat en interne dynamiek

De aandacht voor interne eensgezindheid is in de derde plaats ingegeven door de toegenomen zeggenschap van individuele leden over de koers en kandidaten van hun partij. Inzicht in de opinieverdeling van leden en de mate waarin zij het met elkaar eens zijn of juist niet, is relevant om een beeld te krijgen van de dynamiek binnen partijen, de voedingsbodem voor intern debat en de potentie voor conflict. De bevindingen in dit hoofdstuk laten zien dat de bandbreedte van de discussie in de meeste partijen niet enorm is: hoewel er enige spreiding van opvattingen is, zijn leden relatief eensgezind en staan ze dezelfde oplossingsrichting voor. Binnen de SGP is de minste discussie te verwachten: leden zijn erg eensgezind en geven er trouwens ook blijk van te hechten aan eensgezindheid; alleen het – vooralsnog niet saillante – vraagstuk van kerncentrales zou in die partij een bron van discussie kunnen zijn. Binnen de andere partijen is er meer discussie te verwachten, vooral over de thema's ten aanzien waarvan hierboven enige verdeeldheid werd geconstateerd. In geen van de onderzochte partijen doet de verdeeldheid zich synchroon op alle onderzochte issues voor en is die zo groot of fundamenteel, dat het uiterste gevolg van interne verdeeldheid, een splitsing (o.a. Bell en Shaw 1994a: 1), op korte termijn voor de hand ligt.